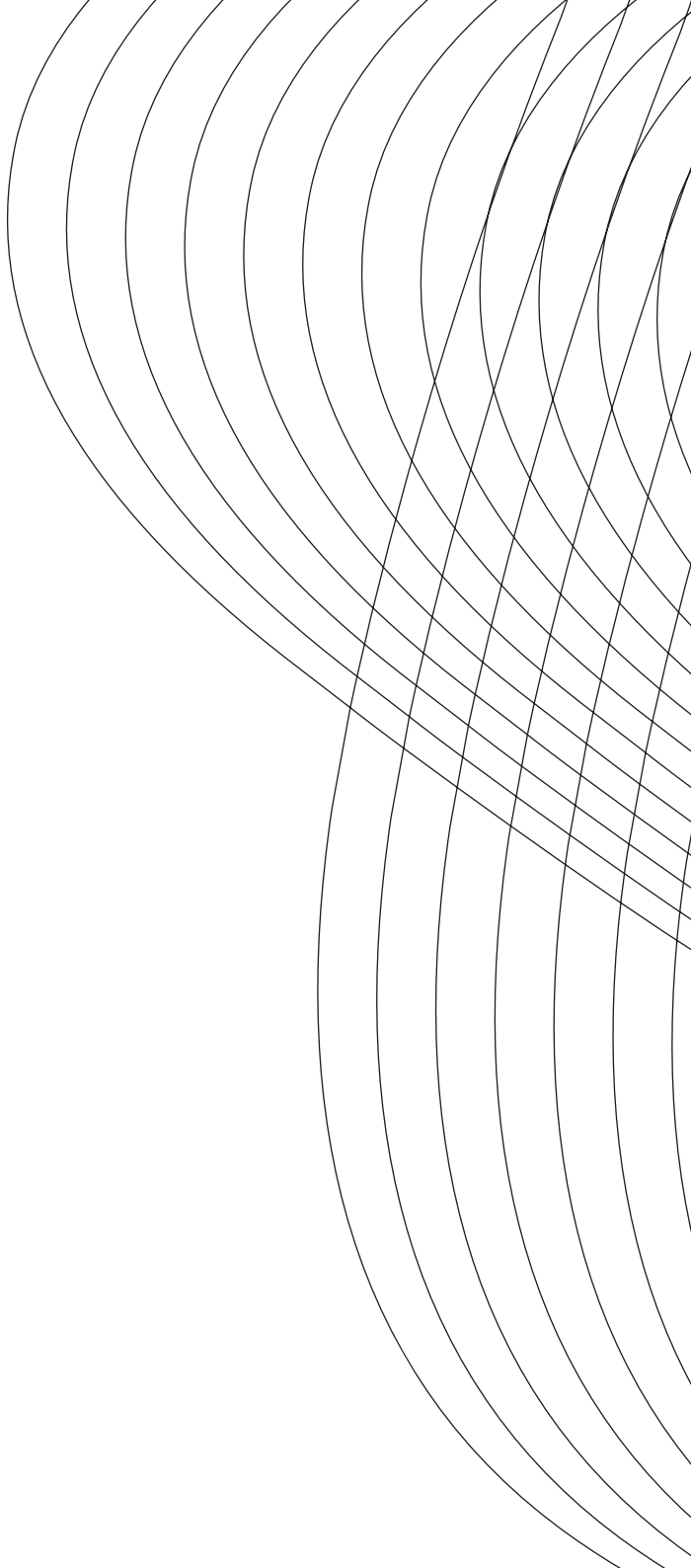

Netspar NEA PAPERS

Lans Bovenberg en Bart Boon

Now is the time

Overstap naar degressieve
pensioenopbouw nu wenselijk
en mogelijk

The background of the page is white, featuring a series of thin, black, curved lines that sweep across the page from the top left towards the bottom right. These lines vary in curvature and spacing, creating a sense of movement and depth. The lines are most dense in the lower right quadrant and become sparser towards the top left.

Lans Bovenberg en Bart Boon

Now is the time

Overstap naar degressieve pensioenopbouw
nu wenselijk en mogelijk

NEA PAPER 36

NETSPAR ECONOMISCHE ADVIEZEN

Netspar

Network for Studies on Pensions, Aging and Retirement

Colofon

NEA Papers is een uitgave van Netspar
Juni 2010

Redactie

Henk Don (Chairman) – NMA
Fieke van der Lecq – Erasmus Universiteit Rotterdam
Erik Jan van Kempen – Ministerie van Financiën
Jan Koeman – Ministerie van SZW
Niels Kortleve – PGGM
Albert Mentink – AEGON
Joos Nijtmans – Syntrus Achmea Pensioenbeheer
Alwin Oerlemans – APG
Jan Potters – Universiteit van Tilburg
Joeri Potters – Cardano Risk Management
Peter Schotman – Universiteit van Maastricht
Hein Stam – Mn Services
Hens Steehouwer – ORTEC Finance BV
Marno Verbeek – Erasmus Universiteit Rotterdam
Peter Wijn – APG
Sjoerd van der Zee – Nationale Nederlanden

Vormgeving

B-more Design
Bladvulling, Tilburg

Drukwerk

Drukkerij Universiteit van Tilburg

Redactieadres

Netspar, Universiteit van Tilburg
Postbus 90153, 5000 LE Tilburg
info@netspar.nl

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van de auteur(s).

INHOUD

<i>Voorwoord</i>	7
<i>Samenvatting</i>	11
<i>1. Introductie</i>	13
<i>2. Doorsneesysteem en leeftijdsolidariteit</i>	17
<i>3. Voor- en nadelen van doorsnee en degressieve opbouw</i>	23
<i>4. Hogere AOW-leeftijd en aanvullende pensioenen</i>	42
<i>5. Combineer hogere AOW-leeftijd met degressieve opbouw</i>	45
<i>6. Langlevenrisico tot pensioendatum bij cohort</i>	52
<i>7. Discussie</i>	57
<i>8. Gevoeligheidsanalyse</i>	60
<i>9. Conclusies</i>	62
<i>Figuren</i>	65
<i>Referenties</i>	71

VOORWOORD

Netspar stimuleert debat over de gevolgen van vergrijzing voor het (spaar-)gedrag van mensen, de houdbaarheid van hun pensioenen en het overheidsbeleid. Doordat veel van de babyboomers met pensioen gaan, zal het aantal 65-plussers in de komende decennia snel toenemen. Meer in het algemeen leven mensen gezonder en langer en krijgen gezinnen steeds minder kinderen. Vergrijzing staat vaak in een negatief daglicht, want ten opzichte van de bevolking tussen 20 en 65 jaar zou het aantal 65-plussers wel eens kunnen verdubbelen. Kan de werkende beroepsbevolking dan nog wel het geld opbrengen voor een groeiend aantal gepensioneerden? Moeten mensen meer uren maken tijdens hun werkzame periode en later met pensioen gaan? Of moeten de pensioenen worden gekort of de premies worden verhoogd om het collectieve pensioen betaalbaar te houden? Moeten mensen worden aangemoedigd zelf veel meer verantwoordelijkheid te nemen voor het eigen pensioen? En wat is dan nog de rol van de sociale partners in het organiseren van een collectief pensioen? Kunnen en willen mensen eigenlijk wel zelf gaan beleggen voor hun pensioen of zijn ze graag bereid dat aan pensioenfondsen over te laten? Van wie zijn de pensioengelden eigenlijk? En hoe kan een helder en eerlijk speelveld voor pensioenfondsen en verzekeraars worden gedefinieerd? Hoe kunnen collectieve doelstellingen als solidariteit en meer individuele wensen worden verzoend? Maar vooral: hoe kunnen de voordelen van langer en gezonder leven worden benut voor een meer gelukkige en welvarende samenleving?

Om een aantal redenen is er behoefte aan debat over de gevolgen van vergrijzing. We weten niet altijd precies wat de gevolgen van vergrijzing zijn. En de gevolgen die wel goed kunnen inschatten, verdienen het om bekend te worden bij een groter publiek. Belangrijker is natuurlijk dat veel van de keuzen die moeten worden gemaakt een politieke dimensie hebben en daarover is debat hard nodig. Het gaat immers om maatschappelijk zeer relevante en actuele vraagstukken waar, in de meest letterlijke zin oud en jong mee worden geconfronteerd. Om die redenen heeft Netspar de NEA Papers ingesteld. In een NEA Paper neemt de auteur gemotiveerd stelling over een beleidsrelevant onderwerp. De naam NEA Papers heeft twee betekenissen. Ten eerste, NEA staat voor Netspar Economische Adviezen. De auteurs adviseren op persoonlijke titel en op verzoek van Netspar over actuele economische kwesties op het gebied van vergrijzing en pensioenen. Ten tweede, NEA klinkt als Nee-Ja en geeft daarmee een wezenskenmerk van elk debat aan.

Henk Don

Voorzitter van de Netspar Redactieraad.

Affiliaties

Lans Bovenberg: Netspar, Universiteit van Tilburg.

Bart Boon: Ministerie van Financiën, op persoonlijke titel.

De auteurs danken Henk Don, Joos Nijtmans en Lou Spoor voor nuttig commentaar op een eerdere versie.

NOW IS THE TIME

Samenvatting

De ombouw van eindloonsystemen naar voorwaardelijk geïndexeerde middelloonregelingen heeft de waarde van de pensioenopbouw die plaatsvindt aan het begin van het arbeidzame leven, sterk doen dalen. Voorstellen om de pensioenleeftijd te koppelen aan de levensverwachting en aldus het langlevensrisico pas op de pensioendatum te verzekeren, verminderen de pensioenopbouw van jongeren verder. Dit pleit – zeker in een veranderende omgeving met een dynamischer, transitionele arbeidsmarkt – voor een overstap naar degressieve pensioenopbouw waarbij jongeren meer en ouderen minder pensioenrechten opbouwen in lijn met de actuariële waarde van de door hen ingelegde doorsneepremies. Doordat de waarde van de pensioenopbouw gedurende het arbeidzame leven beter op peil blijft, verminderen discontinuïteitrisico's en worden de mogelijkheden voor intergenerationele risicodeling versterkt.

Degressieve pensioenopbouw doet de pensioenpremie bij een gegeven ambitieniveau dalen en vermindert de perverse solidariteit tussen laaggeschoolden met een relatief lage levensverwachting die vroeg beginnen met werken, en hooggeschoolden die later beginnen met werken en meestal langer leven.

Juist nu is het een opportuun moment voor een overgang van doorsneeopbouw naar degressieve opbouw. De verhoging van de AOW-leeftijd biedt namelijk de mogelijkheid om de overgangsproblematiek op te lossen. De overstap naar degressieve opbouw

zorgt er dan bovendien voor dat de inkomenseffecten van een hogere AOW-leeftijd meer gelijkmatig worden gespreid over lagere en hogere inkomens.

De overheid moet degressieve opbouw accommoderen door eventuele juridische en fiscale blokkades op te ruimen. Verder moet ze sociale partners stimuleren om op deze systematiek over te stappen gelijktijdig met de verhoging van de AOW-leeftijd en de voorgenomen revisie van de pensioenregelingen in *de tweede pijler*.

1. Introductie

Verplichtgestelde bedrijfstakpensioenregelingen moeten het doorsneesysteem hanteren. Voor alle deelnemers wordt een zelfde percentage van het pensioengevend salaris afgedragen. In ruil daarvoor krijgen de deelnemers het recht op een voorwaardelijk geïndexeerde uitkering ter hoogte van een constant percentage van het middelloon vanaf de spilleeftijd in de pensioenregeling. Er is dus sprake van zowel een doorsnee*premie* als van doorsnee*opbouw*.

Dit doorsneesysteem heeft decennia lang uitstekend gefunctioneerd. Twee ontwikkelingen vragen nu echter om een verandering in deze systematiek. Ten eerste hebben recente hervormingen de kloof vergroot tussen de premie die jongeren (of hun werkgever) betalen en de pensioenrechten die ze hiervoor opbouwen. Voorgenomen hervormingen dreigen deze kloof nog verder te vergroten. In de tweede plaats worden de negatieve effecten van deze kloof steeds groter door een flexibeler arbeidsmarkt met steeds meer uiteenlopende carrièrepatronen, een meer heteroog deelnemerbestand met een grotere behoefte aan maatwerk, en een vergrijzend deelnemersbestand waarvan de levensverwachting stijgt. De doorsneesystematiek bedreigt daarmee de houdbaarheid van een betaalbaar en solidair pensioenstelsel; het huidige stelsel is niet goed toegesneden op een moderne arbeidsmarkt met een vergrijzend en heteroog deelnemersbestand.

Maar een overstap op een pensioenstelsel waarin de betaalde premie en de pensioenopbouw meer in evenwicht zijn, gaat gepaard met een aanzienlijke overgangsproblematiek. Dit paper geeft echter aan dat de verhoging van de AOW-leeftijd de mogelijkheid biedt deze overgangsproblematiek op te lossen en er

tegelijkertijd voor te zorgen dat aanpassingen in de eerste en tweede pijler tot gelijkwaardige inkomenseffecten leiden bij lagere en hogere inkomens, zodat beide inkomensgroepen een overeenkomstige prikkel hebben om pensionering uit te stellen en langer door te werken.

In paragraaf 2 bespreken we hoe zowel reeds doorgevoerde als voorgenomen veranderingen de herverdeling in het pensioenstelsel hebben vergroot. Een steeds groter deel van de premie die voor jongeren wordt ingelegd, vertaalt zich niet in pensioenopbouw voor deze groep. Deze paragraaf behandelt ook het verschil tussen de huidige doorsneesystematiek en het alternatieve systeem van de degressieve opbouw. Bij deze laatste opbouwsystematiek bestaat er op elke leeftijd meer evenwicht tussen de ingelegde premie en de opgebouwde rechten.

Paragraaf 3 gaat in op de nadelen van de toenemende intergenerationele herverdeling binnen het doorsneestelsel voor de arbeidsmarkt, de kerntaken van pensioenfondsen, intragenerationele 'solidariteit' en de betaalbaarheid van pensioenen. Deze paragraaf geeft ook aan dat degressieve opbouw veel van deze nadelen kan wegnemen. Helaas leidt de overstap van doorsneeopbouw naar degressieve opbouw *ceteris paribus* tot een aanzienlijke transitieproblematiek.

Paragraaf 4 bespreekt de gevolgen van een hogere AOW-leeftijd voor de aanvullende pensioenen. In de kapitaalgedekte aanvullende pensioenen kan de pensioenambitie minder snel in lijn worden gebracht met de stijgende levensverwachting dan in de omslaggefinancierde AOW, omdat de al opgebouwde rechten in een kapitaalgedekt systeem nog refereren naar de oorspronkelijke pensioenleeftijd. Deze rechten kunnen niet met terugwerkende kracht worden aangepast (afgestempeld). Omdat voor de hogere

inkomens het tweede pijler pensioen een relatief groot deel van het inkomen na pensionering beslaat, terwijl lage inkomens vooral afhankelijk zijn van de AOW, leidt dit ertoe dat bij aanpassingen in eerste en tweede pijler in lijn met de stijgende levensverwachting, hogere inkomens veel minder c.q. pas veel later geneigd zijn om hun uittreedleeftijd bij te stellen.

Paragraaf 5 geeft aan hoe een gelijktijdige verhoging van de AOW-leeftijd en een overstap naar degressieve pensioenopbouw zowel 1) de transitieproblematiek van een overstap naar degressieve opbouw oplost als 2) de versobering van de kapitaalgedekte pensioenen in hetzelfde tempo doet plaatsvinden als de AOW. Op die manier krijgen hoge en lage inkomens een gelijkwaardige prikkel om langer door te werken. Paragraaf 5 laat zien dat de twee transitieproblemen bij het verhogen van de AOW-leeftijd en de overstap op degressieve opbouw tegengesteld zijn. Het transitieprobleem bij de overstap op degressieve opbouw is daarmee de oplossing voor het transitieprobleem bij het versoberen van de aanvullende pensioenen in lijn met de AOW.

Paragraaf 6 bespreekt wat er gebeurt als de overstap op degressieve opbouw wordt gecombineerd met de transitie naar een pensioensysteem waar het langlevensrisico tijdens het arbeidzame leven bij het betreffende cohort ligt (koppeling aan levensverwachting). Paragraaf 7 legt uit dat de overstap naar degressieve pensioenopbouw geen verkregen rechten beschaamt, en dus geen risico vormt voor het vertrouwen in het pensioenstelsel. Voordat paragraaf 9 concludeert, bespreekt paragraaf 8 hoe gevoelig onze numerieke resultaten zijn voor de gebruikte veronderstellingen. De veronderstellingen die ten grondslag liggen aan onze numerieke benaderingen zijn samengevat in Box 1.

Box 1. Veronderstellingen ten behoeve numerieke illustraties

De numerieke illustraties gaan uit van de volgende veronderstellingen:

- In de uitgangssituatie bouwen werknemers pensioen op tussen 25 en 65 jaar in een middelloonstelsel met een opbouwpercentage van 2,25 procent per jaar.
- Werknemers werken elk jaar volledig. Na zo'n volledige arbeidscarrière heeft men in de uitgangssituatie op 65 jarige leeftijd 90 procent middelloon opgebouwd.
- De bevolkingsopbouw is stationair. Er is geen sterfte voor 65 jaar. De levensverwachting op 65-jarige leeftijd is initieel 20 jaar. Iedereen binnen een cohort behaalt dezelfde leeftijd.
- De reële discontovoet is 3 procent per jaar.¹
- Er is geen carrièreontwikkeling. De lonen van werknemers stijgen mee met de algemene ontwikkeling van de CAO lonen.
- Het uitstellen van de pensioenuitkering levert per jaar uitstel een 6,5 procent hogere pensioenuitkering op: 5 procent per jaar vanwege de korte uitkeringsperiode en 1,5 procent per jaar vanwege het extra rendement op het pensioenvermogen gedurende het uitstel. Deze aanpassing van de uitkering is exclusief eventuele extra pensioenopbouw als gevolg van extra premie-inleg wanneer betrokkene niet alleen de uitkering uitstelt maar ook langer blijft doorwerken.

1 Deze reële discontovoet kan worden geïnterpreteerd als de verwachte rendementen minus de verwachte indexatie van de uitkeringen waarbij we veronderstellen dat er sprake is van voorwaardelijke indexatie aan de CAO lonen. We nemen aan dat de discontovoet constant is.

2. Doorsneesysteem en leeftijdsolidariteit

Deze paragraaf bespreekt hoe recente hervormingen en voorgenomen hervormingen de kloof hebben vergroot tussen de premie die jongeren (of hun werkgever) betalen en de pensioenrechten die hier tegenover staan.

Recente hervormingen²

In het afgelopen decennium is het eindloonstelsel omgebouwd naar een conditioneel geïndexeerd middelloonstelsel. Doel: de stuurkracht van het pensioenstelsel versterken bij tegenvallende beleggingsresultaten en perverse prikkels aan het einde van de carrière voorkomen. Maar deze hervormingen zorgen er ook voor dat de waarde van de pensioenopbouw van jongeren vergeleken met ouderen steeds verder is uitgehold, terwijl beide groepen de doorsneepremie inleggen.

Onder het eindloonstelsel werden de pensioenjaren die in het begin van het arbeidzame leven waren opgebouwd, later vaak nog veel waard door carrièresprongen en de daarmee gepaard gaande *backservice*. De vroeg opgebouwde pensioenrechten werden immers onvoorwaardelijk geïndexeerd met het verdiende loon en behielden daarmee hun loongerelateerde waarde tot aan het pensioen. Onder het middelloonstelsel is de indexering echter lager, omdat het CAO-loon of de consumptieprijis in plaats van het individuele loon de basis voor de indexatie is.

Bovendien is de mate van indexatie onzeker en afhankelijk van de beleggingsresultaten van het fonds geworden; voor actie-

- 2 Het versoberen van het nabestaandenpensioen heeft de rechten van jongeren ook relatief veel aangetast. Jongere werknemers hebben immers een grotere kans te overlijden tijdens het werkzame leven dan oudere werknemers die al bijna met pensioen zijn. De kans om voor de pensioenleeftijd te overlijden is de afgelopen decennia wel verder gedaald.

ven is de harde garantie op loonindexatie in het eindloonstelsel omgezet in een nominale garantie. De met de voorwaardelijkheid gepaard gaande afwaardering van pensioenopbouw is met name groot voor jongere werknemers. De koopkracht van de pensioenrechten van jongeren is immers het meest afhankelijk van onzekere toekomstige indexeringen aan de lonen (en/of de prijzen) in het licht van de lange horizon waarover inflatie de koopkracht van de pensioenrechten kan eroderen. Door deze langere beleggingshorizon hebben jongeren ook te maken met meer onzekerheid over het waardebehoud van hun nominale pensioenrechten. Deze onzekerheden verminderen de waarde van de rechten die jongeren opbouwen aanzienlijk.³ Juist in slecht-weer scenario's waarin jongeren een grote waarde hechten aan hun pensioenopbouw, zullen de beleggingsopbrengsten namelijk vaak tegenvallen en wordt de koopkracht van hun pensioen uitgehold.

Voorgenomen hervormingen

Het verhogen van de pensioenleeftijd vergroot de verschillen in de actuariële waarde van pensioenopbouw tussen verschillende cohorten onder de doorsneesystematiek verder. Een langere opbouwperiode vergroot het leeftijdsverschil tussen het jong-

3 Met de overstap naar een middelloonstelsel met nominale garanties en voorwaardelijke indexatie is de discontovoet die de toekomstige pensioenuitkeringen contant maakt aanzienlijk gestegen. Dit als gevolg van het nominale karakter van de pensioengaranties en de toegenomen onzekerheid over de indexaties die bovendien naar verwachting lager zullen zijn omdat indexatie slechts plaatsvindt aan de CAO lonen (of prijzen) in plaats van het door het individu verdiende loon. Een hoge discontovoet vergroot de verschillen in de waarde van de pensioenopbouw van ouderen en jongeren in een doorsneesysteem omdat de tijdshorizon van jongeren langer is dan die van ouderen. Als de nominale garanties zouden worden omgezet in reële garanties daalt de discontovoet met zo'n 2 procentpunten en stijgt de contante waarde van de pensioenopbouw van jongeren aanzienlijk. Maar daarmee zouden pensioenkosten ook stijgen met zo'n 30 a 40%.

ste en oudste cohort, en daarmee ook het verschil in de periode gedurende welke hun ingelegde gelden kunnen renderen. Anders gezegd: met een langere opbouwperiode moeten jongeren nog langer wachten op de uitkering van het pensioenrecht dat ze opbouwen. Daarmee wordt dat opgebouwde recht nog minder waard.

De rechten die jongeren opbouwen, worden verder verlaagd door het voorstel van de Commissie Goudswaard om de pensioenleeftijd te koppelen aan de levensverwachting en daarmee het risico van een langere levensverwachting van een cohort tot de pensioendatum bij het betreffende cohort neer te leggen. Ook dit voorstel resulteert in nog grotere herverdeling c.q. leeftijd 'solidariteit'. Jongere werknemers kennen immers een hogere levensverwachting dan oudere werknemers en bouwen door het voorstel van de commissie Goudswaard nog minder pensioenrechten op vergeleken met ouderen. De verschillen in de waarde van de pensioenopbouw tussen jongeren en ouderen onder een doorsneesysteem nemen daardoor verder toe.

Welkome hervormingen maken doorsneestelsel helaas actuarieel unfair

Onder een eindloonsysteem waarin het langlevensrisico ook tijdens het werkzame leven wordt afgedekt, is een nominaal doorsneesysteem redelijk actuarieel neutraal. In zo'n stelsel is in feite sprake van degressieve opbouw, waarbij jongeren meer rechten opbouwen dan ouderen in termen van de uiteindelijk te verwachten uitkering: jongeren profiteren meer dan oudere werknemers van carrièresprongen, van onvoorwaardelijke indexaties en een trendmatig stijgende levensverwachting. Nu de houdbaarheid van het pensioenstelsel noopt tot een voorwaardelijk geïndexeerd middelloonstelsel waarin het langlevensrisico tot de

pensioendatum niet wordt afgedekt, resulteert het doorsneesysteem echter in steeds grotere leeftijdsolidariteit. Jongeren betalen geen actuariel faire premie meer en krijgen steeds minder rechten terug voor de premie die zij (en hun werkgever) inleggen. Wij pleiten niet voor het terugdraaien van hervormingen of het tegenhouden van voorgenomen hervormingen. Integendeel: deze hervormingen zijn van groot belang voor de houdbaarheid van ons pensioenstelsel in het licht van de vergrijzing. In plaats daarvan stellen wij voor de doorsneesystematiek te vervangen door degressieve opbouw om de ongewenst bijeffecten van deze hervormingen op de leeftijdsolidariteit weg te nemen.

Doornesystematiek niet actuariel fair op moment van opbouw

Figuur 1 illustreert de leeftijdsolidariteit onder de doorsneesystematiek. De horizontale lijn staat voor de doorsneepremie, terwijl de blauwe lijn de actuariële waarde van de doorsneeopbouw op elke leeftijd aangeeft. Voor een jongere werknemer die begint te werken, is de feitelijke pensioenopbouw onder het doorsneestelsel slechts ongeveer de helft van de actuariële waarde van de ingelegde premie (zie Boeijen e.a. (2006)).⁴ Voor een oudere werknemer die net voor zijn pensioen staat daarentegen, is de actuariële waarde van de opgebouwde rechten ongeveer het dubbele van de ingelegde premie. De reden voor dit verschil in waarde van de doorsneeopbouw tussen jongeren en ouderen is dat de pensioenrechten van de jongeren later tot uitkering komen en onzekerder zijn en daarmee in hogere mate verdisconteerd

4 Deze berekening is gebaseerd op een discontovoet van 3%. Zie paragraaf 8 voor een gevoeligheidsanalyse.

dienen te worden dan de pensioenrechten die oudere werknemers opbouwen.⁵

Twee alternatieve actuarieel faire opbouwsystemen

Het doorsneestelsel kan op twee alternatieve manieren actuarieel neutraal worden gemaakt afhankelijk van of de doorsneepremie of de doorsneeopbouw gehandhaafd blijft. Het eerste alternatief is dat bij doorsneeopbouw de premie oploopt met de leeftijd conform de stijgende lijn in Figuur 1. Dit alternatief noemen we een progressieve premie. Het tweede alternatief is dat er bij een doorsneepremie jongeren een hoger percentage van het middelloon opbouwen dan oudere werknemers. Dit alternatief noemen we degressieve opbouw (zie de dalende lijn in Figuur 2).

Progressieve premies kennen voor- en nadelen vergeleken met degressieve opbouw (zie ook Boeijen e.a. (2007)). Een belangrijk voordeel is dat de pensioenpremie lager is in het begin van het leven wanneer mensen vaak relatief lage inkomens genieten en soms ook met relatief hoge kosten te maken hebben vanwege de aanwezigheid van opgroeiende kinderen in het huishouden. Een belangrijk nadeel van een progressieve premie is echter dat hogere pensioenpremies voor oudere werknemers op gespannen voet staan met de wens om de arbeidsmarktpositie van ouderen te versterken door de loonkosten te matigen. Verder hangt de hoogte van de pensioenpremies onder een progressieve premie sterk samen met de leeftijdsopbouw van het werknemersbestand.

5 Bovendien kennen jongere werknemers een kleinere kans dat zij daadwerkelijk de pensioengerechtigde leeftijd halen dan oudere werknemers. Daar staat tegenover dat jongeren meer profiteren van het nabestaandenpensioen bij overlijden voor 65 jaar. Jongeren hebben immers een grotere kans te overlijden tijdens het werkzame leven dan oudere werknemers die al bijna met pensioen zijn. In veel pensioenregelingen is het nabestaandenpensioen in het afgelopen decennium echter sterk versoberd.

Vanwege deze nadelen beperken we ons in de rest van dit paper tot een degressieve opbouw met doorsneepremie als actuairueel neutraal alternatief voor het doorsneestelsel.

Figuur 2 vergelijkt de jaarlijkse pensioenopbouw als percentage van het middelloon onder degressieve opbouw met de jaarlijkse opbouw onder de doorsneesystematiek, op basis van een pensioenleeftijd van 67 jaar, een pensioenambitie van 90 procent van het middelloon en een discontovoet van 3 procent. Met degressieve pensioenopbouw bouwt men op 25-jarige leeftijd 3,69 procent van het middelloon op, in plaats van 2,14 procent van het middelloon onder de doorsneesystematiek. Het degressieve opbouwpercentage daalt gestaag voor oudere leeftijden tot een opbouwpercentage op 66-jarige leeftijd van 1,10 procent van het middelloon.

3. Voor- en nadelen van doorsnee en degressieve opbouw

De vorige paragraaf liet zien dat de doorsneebenadering steeds grotere intergenerationele overdrachten impliceert als gevolg van (recente en voorgenomen) hervormingen in het pensioenstelsel. Deze paragraaf bespreekt de gevolgen van de toenemende leeftijdsolidariteit onder de doorsneesystematiek voor de arbeidsmarkt (paragraaf 3.1), keuzevrijheid (3.2) en herverdeling *binnen* generaties (3.3). Paragrafen 3.4 en 3.5 gaan in op de voor- en nadelen van degressieve pensioenopbouw.

3.1 Arbeidsmarkt

Deze paragraaf geeft aan dat de doorsneesystematiek tot herverdeling tussen groepen met verschillende arbeidspatronen leidt en dat deze herverdeling ook afhangt van de leeftijdsamenstelling van een fonds. Deze overdrachten pakken over de gehele levensloop redelijk neutraal uit zolang 1) de demografische opbouw in het deelnemersbestand constant is; 2) werknemers gedurende hun hele arbeidzame leven in het zelfde fonds blijven; en 3) de regeling tussentijds niet te veel verandert. Wat men op jonge leeftijd aan subsidie aan de ouderen overdraagt, krijgt men op latere leeftijd weer terug. Aan bovenstaande voorwaarden wordt echter in steeds mindere mate voldaan. Arbitraire herverdeling en de daarmee gepaard gaande verstoringen worden steeds problematischer in een moderne arbeidsmarkt, die een steeds grotere diversiteit aan loopbaanpatronen kent mede vanwege de feminisering van de arbeid en de opkomst van het zzp-schap.

Individuele discontinuïteitrisico's

Onder doorsneeopbouw loopt de contante waarde van het opgebouwde pensioenrecht en de daarbij horende pensioenreserve-

ring achter bij een gelijkmatige opbouw gedurende de carrière: pas aan het einde van de loopbaan loopt de contante waarde en het bijbehorende pensioenkapitaal sterk op en wordt de achterstand bijgehaald (zie Figuur 3). Deze zogenaamde *back loading* van pensioenopbouw maakt werknemers kwetsbaar voor individuele discontinuïteitrisico's gedurende het arbeidzame leven, bijvoorbeeld omdat de gezondheid het laat afweten, men het werknemerschap verliest of men meer mantelzorg of andere informele arbeid gaat verrichten (zie ook Jansweijer (2003)). Als iemand op latere leeftijd zijn werknemerstatus verliest, profiteert hij niet meer van de subsidies op zijn pensioenopbouw die tot de sterke opbouw van pensioenrechten aan het einde van het leven leiden (zie Figuur 1).

Figuur 4 illustreert de discontinuïteitrisico's. Deze figuur geeft de pensioenopbouw weer op 67-jarige leeftijd van iemand die op zijn 25e als werknemer begint te werken maar daarna op een zeker moment zijn werknemersstatus verliest om daarna tot zijn pensioenleeftijd van 67 als zzp'er of in het buitenland zijn pensioenopbouw voort te zetten met betaling van dezelfde premie als voorheen werd ingelegd als werknemer.⁶ De horizontale as geeft de leeftijd weer waarop de betrokkene zijn werknemerstatus verliest. Op de verticale as staat het percentage van het pensioenresultaat wanneer de betreffende persoon tot zijn 67e de werknemerstatus had behouden.

Beperkte overdraagbaarheid beperkt keuzevrijheid

In feite beperkt doorsneeopbouw de overdraagbaarheid van impliciete pensioenrechten omdat een aanzienlijk deel van

6 We veronderstellen dat de transactiekosten precies gelijk zijn aan de rente op de impliciete schuld onder het doorsneesysteem (zie paragraaf 3.4). Verder gebruiken we de in de appendix beschreven veronderstellingen.

deze 'rechten' geen kapitaaldekking kennen, maar gebaseerd zijn op de verwachting dat toekomstige jongere werknemers de toekomstige pensioenopbouw van oudere werknemers zullen subsidiëren. Individuen die op latere leeftijd als zzp'er of in het buitenland aan de slag gaan, krijgen minder kapitaal mee dan de actuariële waarde van de premies die ze hebben ingelegd.⁷ Deze beperkte overdraagbaarheid verstoort arbeidsmarktbeslissingen. Ouderen worden gestimuleerd om hun werknemerstatus tot op hoge leeftijd te behouden om op die manier te profiteren van de overdrachten van jongeren. De doorsneesystematiek bindt ouderen met gouden ketenen aan de werknemerstatus, terwijl het zzp-schap voor veel ouderen juist een goede manier zou zijn om hun werkzame leven geleidelijk uit te faseren.

Onder degressieve opbouw verstoort het pensioensysteem niet langer de arbeidsmarkt en hebben ouderen de vrijheid om hun arbeidzame leven op de voor hen plezierigste en productieve wijze af te sluiten – ook al is dit niet als werknemer. Ouderen worden namelijk niet langer in hun keuze beïnvloed door 'solidariteitsoverdrachten' van jongeren die ze alleen ontvangen als ze werknemer blijven. Door het elimineren van omslagfinanciering wordt de arbeidsmarktmobiliteit en keuzevrijheid van ouderen niet langer verstoord en gaat de arbeidsmarkt voor ouderen beter functioneren.

Doorwerksubsidie ouderen is inefficiënt...

Een veel gebruikt argument voor de doorsneesystematiek is dat deze systematiek ouderen stimuleert langer door te werken. Het

7 Dit maakt het doorsneestelsel moeilijk uitlegbaar. Als jongeren meer pensioenbewust worden zal het voor hen een raadsel zijn waarom de waarde van hun overdraagbare pensioenpot vaak minder is dan de som van de opgerente premies die voor hen worden ingelegd.

is inderdaad zo dat de overdrachten van jong naar oud oudere werknemers stimuleren om langer als werknemer door te gaan. We plaatsen echter een drietal kanttekeningen. Op de eerste plaats staat tegenover deze stimulans een grote *deadweight loss*, omdat veel van deze vaak hooggeschoolde, oudere werknemers zonder extra subsidie ook wel door waren gegaan en omdat het vaak om hooggeschoolde werknemers gaat. Het CPB komt tot de conclusie dat de huidige subsidies voor oudere werknemers eerder te hoog dan te laag zijn (zie Euwals e.a. (2009)).

Op de tweede plaats komt de prikkel om het pensioen uit te stellen slechts voor een klein deel voort uit de extra opbouw. Eén jaar langer doorwerken betekent een ongeveer 8 procent hoger pensioen. Dit hangt voor zo'n driekwart samen met de extra oprenting van al opgebouwde rechten en de korte uitkeringsperiode. Slechts ongeveer 2 procentpunt komt door de extra opbouw, die bij benadering gehalveerd zou worden bij degressieve opbouw. Met andere woorden, de prikkel om door te werken vermindert met ongeveer een achtste.

Op de derde plaats is het beter arbeidssubsidies voor ouderen – als deze al gewenst zijn – te verstrekken via de overheid, bijvoorbeeld via het fiscale systeem (of een vereveningssysteem met leeftijdsafhankelijke belastingen en subsidies). Op deze manier wordt de keuze tussen verschillende sectoren en de arbeidsstatus niet verstoord. Het is verre van optimaal deze subsidies te verstrekken via sectorale pensioenstelsels die gekoppeld zijn aan de werknemerstatus en die bovendien sterk verschillende subsidie- en belastingvoeten hanteren. De effectieve belastingvoet voor jongeren en subsidievoet voor ouderen hangt immers sterk af van de leeftijdsamenstelling van het fonds. Pensioenfondsen met relatief veel jonge actieve deelnemers geven relatief hoge subsidies aan ouderen en heffen relatief lage

belastingen op jongeren. Voor pensioenfondsen met relatief veel oudere deelnemers geldt het omgekeerde.

...en beperkt toegang ouderen tot arbeidsmarkt

Terwijl doorsneeopbouw ouderen prikkelt om langer door te werken, maakt het oudere werknemers duurder voor werkgevers met een beschikbaar premiesysteem of een ondernemingspensioenfonds, die ondanks het ontbreken van een verplichting toch ook vaak voor doorsneeopbouw kiezen: deze werkgevers internaliseren immers de actuariële kosten van de dure doorsneeopbouw voor oude werknemers (zie de blauwe lijn in Figuur 1). Dit probleem wordt belangrijker nu door de meer actuarieel faire uittredingsregelingen en de daarmee gepaarde gaande betere prikkels voor ouderen om door te werken de problemen op de arbeidsmarkt verschuiven van de aanbodkant naar de vraagkant (zie Euwals e.a. (2009)). De doorsneesystematiek draagt ook bij aan een duale arbeidsmarkt waarin jongeren het werknemerschap niet ambiëren (vanwege de hoge impliciete belastingen) en ouderen niet aantrekkelijk zijn als werknemers voor werkgevers (vanwege de hoge impliciete subsidies).

Door over te stappen op degressieve pensioenopbouw wordt de premielast beter over het werkzame leven gespreid. Degressieve pensioenopbouw vermindert de actuariële kosten van pensioenopbouw voor oudere werknemers. Het versterkt de arbeidsmarktpositie van ouderen omdat men op jonge leeftijd reeds veel pensioenrechten heeft opgebouwd en de loonkosten dus niet belast worden door de noodzaak om in de laatste jaren van de loopbaan nog forse pensioenopbouw te plegen.

3.2 Financiële planning: keuzevrijheid en maatwerk

Beperkte keuzevrijheid bij inleg...

Doorsneesystematiek beperkt de keuzevrijheid omdat grote solidariteitsoverdrachten zich niet verdragen met keuzevrijheid. Dit betekent enerzijds dat de introductie van enige vorm van keuzevrijheid bij het bepalen van de inleg (bijvoorbeeld met *defaults*) problematisch is onder de doorsneesystematiek; vooral degenen die profiteren van impliciete subsidies op hun inleg zullen geneigd zijn meer in te leggen. Anderzijds geldt dit nu ook al rondom de mogelijke inleg van zzp'ers. Voorstellen om zzp'ers meer mogelijkheden te bieden zich vrijwillig aan te sluiten bij bedrijfstakpensioenfondsen resulteren onder een doorsneesystematiek in selectie.⁸

De doorsneesystematiek beperkt ook de keuzevrijheid van sociale partners om de collectiviteit te kiezen die bij het beste bij hen past. Als sociale partners uit een bepaald CAO domein willen overstappen naar een andere sector en hun collectief jonger is dan het collectief dat zij verlaten dan moeten zij in één keer een aanzienlijk kapitaal op tafel leggen om het collectief dat zij verlaten te compenseren.

...en financiële planning

Meer in het algemeen beperkt de doorsneesystematiek de mogelijkheden om de tweede en derde pijler in de pensioenvoorziening meer te integreren en deelnemers te helpen bij hun financiële planning over de levensloop. De doorsneesystematiek resulteert namelijk in allerlei regulering om de 'solidariteitsover-

8 Deze kunstgrepen gericht op het beperken van de hierboven beschreven discontinuïteitrisico's onder het doorsneesysteem bedreigen bovendien de cohesie binnen de solidariteitskring alsmede de betrokkenheid van werkgevers.

drachten' te kunnen afdwingen. Zowel deze regulering als de verschillen tussen de tweede en de derde pijler maken het pensioenstelsel complex en weinig transparant. Door het pensioenstelsel te belasten met een grote mate van subsidiërende solidariteit (ofwel: herverdeling) is er minder ruimte voor de pensioenfondsen om zich te richten op hun kerntaak: deelnemers helpen met hun financiële planning over de levensloop.

Zo vergroot doorsneeopbouw de druk op de grote verplichtstelling – het algemeen bindend verklaren van een pensioenfonds voor de hele bedrijfstak. Met doorsneeopbouw moeten bedrijven met veel jonge werknemers door regulering worden gedwongen om mee te blijven doen met de collectiviteit.⁹ Het is maar de vraag of deze regulering die werkgevers beperkt in hun keuzevrijheid, op de wat langere termijn houdbaar is in het licht van Europese regelgeving. Ook is het de vraag of deze regulering de onderliggende economische prikkels kan weerstaan, bijvoorbeeld in het licht van de steeds minder eenduidige grenzen tussen bedrijfstakken.¹⁰ Verder resulteert deze regulering in allerlei belemmeringen in de marktwerking op de markt voor aanvullende pensioendiensten die niet noodzakelijkerwijs het belang van de pensioenconsument dienen. Denk bijvoorbeeld aan de taakafbakeningsafspraken. Deze afspraken belemmeren financiële instellingen om hun deelnemers te helpen bij integrale financiële planning over de levensloop (inclusief bijvoorbeeld het eigen huis

9 Onder de degressieve opbouw is de noodzaak tot een verplichtstelling veel kleiner. De premie is immers op ieder moment op individueel niveau, en daarmee ook automatisch op bedrijfstakniveau, meer actuair fair. Alleen verschillen tussen bedrijven die voortkomen uit verschillen in man/vrouw-samenstelling zouden nog nopen tot een verplichtstelling.

10 In tegenstelling tot de grote verplichtstelling is de kleine verplichtstelling wel houdbaar en gewenst. Bij de kleine verplichtstelling krijgen werknemers als een deel van hun arbeidsvoorwaarden pensioenopbouw aangeboden. Op deze manier sparen werknemers in feite verplicht voor hun pensioen.

als pensioen in natura). Ze gaan daarmee uiteindelijk ten koste van de belangen van de deelnemers.

3.3 Intragenerationele solidariteit

Minder perverse intragenerationele solidariteit

De intergenerationele herverdeling tussen jong en oud in het doorsneestelsel impliceert ook intragenerationele herverdeling van laagopgeleiden naar hoogopgeleiden (zie ook Bonenkamp (2007)). Dit komt doordat laaggeschoolden doorgaans eerder beginnen met werken dan hooggeschoolden. Die laatsten werken ook vaak langer door. Gemiddeld renderen de premies van laaggeschoolden dus langer in het systeem, terwijl die laaggeschoolden hiervoor niet beloond worden via hogere aanspraken.

In dit verband erkennen ook anderen de problematiek van de actuariel gezien te lage opbouw voor jongere werknemers en de relatief hoge opbouw voor oudere werknemers onder het huidige stelsel. In het kader van haar voorstel voor een pensioensysteem met een flexibele pensioenleeftijd waarbij de waarde van de pensioenuitkering gebaseerd is op een vast aantal pensioenjaren, heeft de FNV geopperd om jongeren tussen 18 en 25 jaar pensioen te laten opbouwen in termen van eindloon. Daarmee stelt de FNV terecht het probleem aan de orde dat onder een middelloonsysteem met een vast aantal pensioenjaren de pensioenopbouw van jongeren gering is.

Ook de doorsneeopbouw voor werknemers boven de 60 jaar staat ter discussie. Onder de doorsneesystematiek is de waarde van de opgebouwde pensioenaanspraak van een oudere werknemer hoger dan de actuariële waarde van de ingelegde premie tijdens dat jaar. Een onverwacht sterke stijging van de participatie van oudere werknemers holt daarmee de buffers van pensioen-

fondsen uit. Dit gaat ten koste van de indexatiekwaliteit voor gepensioneerden. Ook leidt een grotere arbeidsparticipatie van ouderen tot een hogere doorsneepremie. Dit betekent in feite meer perverse solidariteit van laaggeschoolden met een lagere levensverwachting die meestal vroeger ophouden met werken met hooggeschoolde werknemers die juist vaak langer blijven doorwerken.

De doorsneesystematiek benadeelt werknemers die vroeg beginnen en vroeg stoppen met werken. De doorsneesystematiek staat daarom op gespannen voet met de terechte wens van de FNV om juist laaggeschoolden met een lagere (gezonde) levensverwachting meer pensioenrechten te laten opbouwen.

Degressieve opbouw, waarbij het recht dat men opbouwt als percentage van het middelloon afneemt met de leeftijd waarop het recht wordt opgebouwd, vermindert de perverse solidariteit in het pensioenstelsel tussen kortlevende laaggeschoolden en langlevende hooggeschoolden (zie Box 2 voor een illustratieve berekening). De heterogeniteit tussen laaggeschoolde en hooggeschoolde werknemers in termen van gezonde levensverwachting en de daarmee gepaard gaande verschillende mogelijkheden om tot op hoge leeftijd door te werken, pleit dan ook voor een overstap naar degressieve opbouw. Degressieve opbouw is een simpel, goed uitvoerbaar en uitlegbaar systeem. Een systeem dat bijdraagt aan de vraag wens van de vakbeweging om een nieuw pensioensysteem, waarin actieven het langlevensrisico blijven dragen tot de pensioenleeftijd, op zo'n manier vorm te geven dat laaggeschoolden met een lage levensverwachting worden ontzien. Ook dit is een argument om tegelijk met de invoering van een hervormd stelsel waarin actieven langlevensrisico dragen over te stappen op degressieve opbouw.

Box 2. Illustratie intragenerationele herverdeling

Deze box illustreert de perverse intragenerationele verdelingseffecten van doorsneeopbouw die worden beperkt bij het overstappen op degressieve opbouw. We vergelijken de pensioenopbouw van twee personen onder zowel doorsneeopbouw als degressieve opbouw. Beide systemen zijn zo gekalibreerd dat in beide opbouwssystemen met 37 jaar werken tussen 30 en 67 een pensioenuitkering (incl. AOW) van 80 procent middelloon vanaf 67 jaar kan worden bereikt. De eerste persoon is laagopgeleid (bijvoorbeeld een vuilnisman in gemeentelijke dienst) die vroeg begint met werken op z'n 20e en dat 37 jaar volhoudt tot zijn 57e. De tweede persoon is hoogopgeleid (bijvoorbeeld een hoogleraar) die later begint met werken op zijn 30e en doorwerkt tot 67 jaar. Beiden hebben uiteindelijk 37 jaar gewerkt en daarmee 37 jaar pensioen opgebouwd.

Onder een doorsneestelsel bouwen ze beiden een pensioen op ter hoogte van 80 procent middelloon vanaf 67 jaar. Dit lijkt eerlijk, maar betekent praktisch een aanzienlijke herverdeling van de laaggeschoolde naar de hooggeschoolde. Onder een actuarieel fair systeem als degressieve opbouw bouwt men in de vroege jaren van de carrière relatief meer pensioen op omdat de dan ingelegde doorsneepremie langer rendeert. De laaggeschoolde werknemer bereikt onder degressieve opbouw een pensioenniveau van 97,5 procent middelloon dat ingaat vanaf 67 jaar, de hooggeschoolde werknemer komt met 37 jaar werken vanaf zijn 30e nog maar tot een uitkering van 72,5 procent vanaf 67 jaar. De overstap op degressieve opbouw resulteert dus in een ruim 20 procent hogere pensioenuitke-

ring voor de laaggeschoolde persoon en een bijna 10 procent lagere uitkering voor de hooggeschoolde persoon.

Beide pensioenniveaus onder degressieve opbouw zijn actuariel fair. Er vindt onder de doorsneeopbouw dus een substantiële herverdeling plaats van laaggeschoolden die vroeg beginnen met werken en de arbeidsmarkt eerder verlaten (vaak lageropgeleiden) naar veelal hoogopgeleiden die later beginnen maar ook tot hogere leeftijd doorwerken (zie ook Bonenkamp, 2007). Degressieve pensioenopbouw voorkomt deze omgekeerde solidariteit.

De bovenstaande berekening onderschat overigens de perverse solidariteit in het pensioenstelsel van laagopgeleiden naar hoogopgeleiden. De berekening houdt namelijk geen rekening met de vaak kortere uitkeringsduur voor laagopgeleiden als gevolg van een lagere levensverwachting. Degressieve pensioenopbouw maakt geen einde aan deze herverdeling.

De sommen houden evenmin rekening met verschillen in carrièrepatronen. Hoogopgeleiden maken tijdens hun arbeidzame leven vaak meer carrière met hogere loonstijgingen als gevolg. Daardoor valt de impliciete subsidie die ze tijdens het tweede deel van hun carrière ontvangen vaak hoger uit dan de impliciete belasting die ze zelf bijdragen in het eerste deel van hun carrière. Degressieve pensioenopbouw beëindigt deze perverse herverdeling.

3.4 Betaalbaarheid

De Commissie Goudswaard (2010) geeft aan dat pensioenpremies dicht tegen hun plafond zitten, maar dat door de vergrijzing

(vanwege stijgende levensverwachting en afnemende kracht premiestuur) de kosten van pensioenen bij gelijkblijvende ambitie verder zullen oplopen. Het matigen van pensioenkosten is daarom van groot belang.¹¹ Degressieve opbouw verlaagt de pensioenkosten ten opzichte van doorsneeopbouw.

Rechten eerder inkopen: premies langer laten renderen

Het zal niet voor iedereen direct duidelijk zijn dat onder degressieve opbouw de kostendeckende premie omlaag kan. De doorsneepremie blijft immers gehandhaafd en in het jaar na invoering worden er nog steeds evenveel rechten opgebouwd. De nieuw opgebouwde rechten zijn echter goedkoper dan de rechten die onder doorsneeopbouw zouden zijn opgebouwd. De nieuw opgebouwde rechten vallen immers voor een groter deel de jongere cohorten toe. Daarmee neemt de gemiddelde periode tussen inleg en uitkering toe, en kunnen de premies langer renderen. Hierdoor gaan bij hetzelfde ambitieniveau de pensioenkosten omlaag. Anders gesteld: degressieve opbouw leidt tot grotere vermogensopbouw met meer vermogensopbrengsten. Onder degressieve opbouw kunnen de door de jongeren ingelegde premies in het systeem blijven en renderen tot het moment dat hun eigen pensioen ingaat. Onder de doorsneesystematiek daarentegen wordt een deel van de door jongeren ingelegde premies feitelijk voortijdig opgenomen om het pensioen van voorgaande generaties uit te betalen. De ingelegde gelden kunnen dus langer renderen als gevolg van het elimineren van de omslagfinanciering.

11 Het verlagen van de premies is niet alleen belangrijk voor het matigen van de loonkosten maar ook voor de houdbaarheid van de openbare financiën. Lagere premies resulteren immers in lagere premieaftrek en lagere besparingen via minder fiscaal gefaciliteerde vermogensopbouw.

ring onder degressieve opbouw. Dit vermindert de kosten van pensioenopbouw.

Tegelijkertijd zijn de kosten van pensioenopbouw onafhankelijk van de financiering. Het kostenvoordeel onder degressieve opbouw wordt behaald, doordat de impliciete schuld aan de oudere cohorten (de verplichting dat zij ook gesubsidieerd door jongeren pensioen kunnen opbouwen) wordt afgeschreven. Deze impliciete schuld hangt samen met financiering van het pensioen van de eerste generatie. Box 3 gaat verder in op deze alternatieve interpretatie van de premiedaling.

Box 3. Impliciete verplichtingen onder de doorsneesystematiek

Een andere manier om deze premiedaling te begrijpen is de volgende: onder het doorsneestelsel is een impliciete schuld opgebouwd die in één klap wordt afgeschreven door de overstap op degressieve opbouw. Jongere cohorten hebben een lagere dan actuariële opbouw bijgeschreven gekregen met de impliciete belofte dat ze in de tweede helft van hun arbeidzame leven meer dan actuariële opbouw krijgen bijgeschreven op kosten van de dan levende jongere generaties. De impliciete belofte op subsidies van jongere generaties is de oppervlakte tussen de twee lijnen in Figuur 3. Dit omslagmoment (of deze impliciete schuld) bedraagt in ons model zo'n 16 procent van de opgebouwde doorsneerechten in het systeem (zie ook Boeijen e.a. (2006)).

Deze impliciete schuld is eigenlijk de bijdrage aan het pensioen van de generaties die tijdens de start van het systeem geprofiteerd hebben van subsidies in de tweede helft van hun

arbeidzame leven zonder daarvoor in de eerste helft betaald te hebben. De rente op deze impliciete schuld is de premievrijval (ter grootte van 13 procent van de doorsneepremie bij doorsneeopbouw in ons model) wanneer wordt overgestapt naar degressieve opbouw. De impliciete schuld wordt immers in één keer afgeschreven door de overstap op degressieve opbouw. Deze premiedaling komt ook overeen met de rente op het vermogen dat de generaties mislopen die leven tijdens de transitie naar een degressief systeem (zie paragraaf 3.5). Dit kapitaal blijft in de pensioenfondsen en genereert extra vermogensopbrengsten waardoor de premie structureel kan worden verlaagd.

Debt overhang verhoogt loonkosten

In het doorsneestelsel bestaat in feite een impliciete verplichting aan oudere werknemers dat zij op kosten van jongeren de achterstand van hun pensioenfinanciering kunnen inlopen. Deze achterstand hebben zij zelf in het begin van hun arbeidsloopbaan opgelopen door voorgaande generaties te subsidiëren. De financieringsachterstand als gevolg van deze omslagfinanciering staat niet als expliciete, juridisch afdwingbare verplichting op de balans van pensioenfondsen. Maar deze achterstand vergroot wel de impliciete belasting als gevolg van deze *debt overhang* op toekomstige economische activiteit en daarmee de concurrentiepositie van het Nederlandse bedrijfsleven. Doordat veel rechten pas laat worden gefinancierd, kunnen de premies namelijk relatief kort renderen en is de premie onnodig hoog.

De loonkosten worden verder opgedreven doordat jongeren met hun sterke arbeidsmarktpositie de impliciete belastingen uit

het doorsneesysteem steeds beter kunnen afwentelen op werkgevers. Dat kan bijvoorbeeld door compenserende loonverschillen te vragen als ze werken voor bedrijfstakken waarin ze veel oudere werknemers moeten subsidiëren.

Hogere risicopremie vanwege eerdere vermogensopbouw...

Er is nog een andere manier waarop degressieve opbouw de pensioenkosten matigt. De systematiek stelt pensioenfondsen in staat om meer risico te nemen en daarmee een hogere risicopremie te innen. Door de ex ante kapitaaldekking behoort een groter deel van de pensioenvermogens bij verplichtingen die betrekking hebben op deelnemers met nog relatief veel menselijk kapitaal. Deelnemers wiens ambities voor consumptie tijdens de oude dag nog relatief flexibel zijn, omdat zij nog veel tijd hebben om hun verwachtingen en ambities aan te passen. De grote hoeveelheid menselijk kapitaal en de flexibiliteit van deze deelnemers stelt het pensioenfonds in staat om meer beleggingsrisico te nemen. Hierdoor nemen de pensioenkosten af.¹² De hogere pensioenvermogens gedurende het arbeidzame leven verbeteren de mogelijkheden voor pensioenfondsen om risico's te laten opvangen door een grotere impact op de door actieven opgebouwde pensioenvermogens.

...en meer mogelijkheden intergenerationele risicodeling

Doorsneeopbouw vergroot het collectieve discontinuïteitrisico bij negatieve schokken in de beleggingen nu het risicodraagvlak versmalt door de vergrijzing. Bij herstellpremies zullen jongeren eerder uit het stelsel willen treden omdat deze extra premies bovenop de subsidiërende 'solidariteitsoverdrachten' komen

¹² Dit past bij de aanbeveling van de commissie Frijns (2010) om de aard van de pensioenbeleggingen te baseren op de risicohouding van de deelnemers.

die al uit de doorsneeopbouw voortvloeien. Dit belemmert de mogelijkheden om het premiestuur in te zetten om risico's intergenerationeel te delen bij tegenvallers. Het noopt pensioenfondsen ook om minder risicovol te beleggen. Het maakt het stelsel bovendien minder robuust en vergroot daarmee het discontinuïteitrisico voor ouderen die voor hun pensioendoel afhankelijk zijn van de continuïteit van de collectiviteit en de daaruit voortvloeiende solidariteitsoverdrachten.

Onder degressieve opbouw kunnen pensioenfondsen zich meer richten op hun kerntaak: het delen van onvoorspelbare risico's tussen generaties door ook het premiestuur te benutten als instrument om risico's te delen. Het afbouwen van het omslaglement in een doorsneestelsel vermindert het discontinuïteitrisico nu jongeren gevraagd worden steeds meer risico's op te vangen voor een steeds grotere groep ouderen, jongeren steeds mobieler worden tussen sectoren en landen, en jongeren zich meer bewust worden van solidariteitsoverdrachten als gevolg van een toenemende transparantie.

3.5 Nadelen van degressieve opbouw

Degressieve opbouw kent een aantal potentiële nadelen naast de hierboven genoemde beperking van de prikkel voor oudere werknemers om hun werknemerstatus tot op hoge leeftijd te behouden.

Degressieve opbouw is strijdig met gelijke behandeling.

Hier staat tegenover dat er objectieve, actuariële redenen zijn waarom jongeren onder degressieve opbouw meer rechten in termen van hun loon opbouwen. De rechten van jongeren zijn niet vergelijkbaar met de rechten die ouderen opbouwen, omdat de rechten van jongeren op een later tijdstip worden uitgekeerd

en meer onzeker zijn. Het vergelijken van pensioenopbouw van verschillende cohorten komt dus neer op het vergelijken van appels met peren.

Eigenlijk is er bij een transitie naar degressieve opbouw juist sprake van het opheffen van leeftijdsdiscriminatie waarbij jongeren minder actuariële waarde opbouwen voor dezelfde euro die voor hen wordt ingelegd. Actuariële waarde maakt de appels en peren vergelijkbaar. Of er sprake is van (on)gelijke behandeling onder alternatieve stelsels hangt dus sterk af van de bril die men gebruikt om de (on)gelijkheid te meten: pensioenopbouw of actuariële waarde.

Degressieve opbouw helpt de grote verplichtstelling om zeep
Hierover twisten de juristen. Het Europese hof heeft de grote verplichtstelling geaccomodeerd door te wijzen op de intergenerationele solidariteit als gevolg van de doorsneepremie. De vraag is of de overblijvende solidariteitselementen of andere argumenten voor verplichtstelling (paternalisme, intergenerationale risicodeling, voorkomen van selectie bij het verzekeren van langlevensrisico, solidariteit tussen mannen en vrouwen etc.) groot genoeg zijn om de grote verplichtstelling ook zonder doorsneepremie noodzakelijk te maken of dat er andere instrumenten zijn om deze doelen te bereiken.¹³

Overgangsprobleem

Zowel de Commissie Goudswaard als het kabinet (2010) plaatsen kritische kanttekeningen bij doorsneeopbouw. Ook wijzen beiden echter op de grote overgangsproblematiek. Werknemers

¹³ Een eventueel voordeel van het opheffen van de grote verplichtstelling is dat het financiële instellingen in staat stelt integrale financiële planning aan te bieden.

die tijdens de transitie naar het nieuwe systeem opbouwen, krijgen te maken met een pensioengat. De subsidies die zij hebben verstrekt aan oudere generaties, ontvangen ze niet meer terug op hogere leeftijd. Dit is het bekende probleem van de overstap van een omslagstelsel naar kapitaaldekking: de overgangsgeneratie betaalt het gelag.

Figuur 4 illustreert de overgangsproblematiek. De generaties die op het moment van de transitie rond de 45 zijn, betalen de hoogste prijs. Zij hebben in het eerste deel van hun werkzame leven extra premie betaald voor de pensioenopbouw van de oudere werknemers, maar profiteren in het tweede deel van hun werkzame leven niet van deze subsidies. Daarom bereiken zij slechts ongeveer 85 procent van hun pensioenambitie.¹⁴

Bij een plotselinge overstap van de doorsneesystematiek op degressieve opbouw wordt de impliciete verplichting aan de generaties die nog bezig zijn met hun pensioenopbouw als gevolg van de doorsneesystematiek in feite in één keer afgeschreven (zie Box 3). Het gedeelte in Figuur 4 tussen de horizontale 100 procent lijn en de lijn die de pensioenambitie na de overstap weergeeft, correspondeert met deze verplichtingen die nu niet langer worden uitbetaald. De daling van de premie als gevolg van de overstap op doorsneeopbouw correspondeert met de rente op de impliciete schuld die wordt afgeschreven. De premies die het pensioenfonds int, blijven langer renderen omdat de rechten die worden opgebouwd voor een groter deel toebehoren aan jongere cohorten die

14. Deze figuur overschat de daadwerkelijke overgangsproblematiek overigens enigszins voor de oudere werknemers. Deze werknemers hebben hun pensioen immers opgebouwd onder het eindloonsysteem waarin er onder een nominaal doorsneestelsel toch feitelijk sprake was van degressieve opbouw. Zeker in het licht van de recent onverwacht sterk gestegen levensverwachting zijn de door (en voor) deze generaties betaalde premies niet veel minder dan de reeds opgebouwde rechten.

pas later uitbetaald krijgen. De extra vermogensopbrengsten op het grotere kapitaal die zo gevormd worden, zorgen ervoor dat de premie lager kan worden vastgesteld. Het dure omslagelement verdwijnt uit het aanvullende pensioenstelsel.

Als men de transitiegeneraties zou compenseren voor de misgelopen uitkeringen, zou de premie niet kunnen dalen. De overstap van omslag naar kapitaaldekking is geen *free lunch*. De overgangsgeneraties betalen voor de lagere lange termijn kosten van kapitaaldekking.

4. Hogere AOW-leeftijd en aanvullende pensioenen

Langere overgangperiode in kapitaaldekking

In de omslaggefinancierde AOW kan de pensioenleeftijd¹⁵ sneller worden verhoogd dan in een kapitaalgedekt pensioenstelsel waarin in het verleden harde eigendomsrechten zijn opgebouwd. In een omslagsysteem kan de versoering van de pensioenambitie namelijk direct aangrijpen bij de pensioenleeftijd; in een kapitaalgedekt systeem alleen bij de nieuwe pensioenopbouw.¹⁶ Opgebouwde rechten kunnen in een kapitaalgedekt systeem immers niet met terugwerkende kracht worden afgestempeld. Een verlaging van de pensioenopbouw op het moment dat de AOW-leeftijd wordt verhoogd, betekent dat de pensioenleeftijd (gedefinieerd als in de eerste voetnoot van deze paragraaf) voor de mensen die het arbeidsproces verlaten gedurende een lange overgangperiode van zo'n 40 jaar geleidelijk stijgt naar de verhoogde AOW-leeftijd. Deze lange overgangperiode komt overeen met de opbouwperiode van het pensioen.

Figuur 5 illustreert de lange overgangperiode. De AOW-leeftijd stijgt in deze figuur tussen 2015 en 2026 met 2 maanden per jaar tot 67 jaar in 2026. Tegelijkertijd wordt in 2015 de pensioenop-

15 Wanneer we spreken over de pensioenleeftijd gaat het om de spilleeftijd waarop een gegeven pensioendoel (van bijvoorbeeld 80% van het middelloon) wordt bereikt bij volledige pensioenopbouw vanaf een vaste startleeftijd (bijvoorbeeld 25 jaar). De pensioenleeftijd voor de tweede pijler moet worden onderscheiden van de leeftijd waarop werknemers daadwerkelijk uittreden; met actuariële verrekening kunnen werknemers ook op een andere leeftijd uittreden. Zo kunnen werknemers een minder grote pensioenopbouw in de tweede pijler opvangen door genoeg te nemen met een lagere pensioenuitkering in plaats van langer door te werken.

16 Tenzij de versoering van de ambitie een reactie is op een hogere levensverwachting en de daarmee gepaard gaande verbetering van de pensioenambitie als gevolg van een langere verwachte uitkeringsperiode. In dat geval kan de pensioenleeftijd direct worden aangepast als het langlevensrisico tot de pensioenleeftijd volledig bij het betreffende cohort ligt.

bouw zodanig versoerd dat een 25-jarige met 42 jaar werken tot zijn 67ste hetzelfde pensioenniveau kan bereiken als eerder met 40 jaar werken tot zijn 65e, te weten 90 procent middelloon.

De lijn geeft aan hoe het pensioenresultaat in de tweede pijler uitpakt voor verschillende cohorten wanneer doorgewerkt wordt tot de nieuwe AOW-leeftijd.¹⁷ Vanaf het moment dat de hervorming begint, duurt het 42 jaar (als degenen die in 2015 25 jaar zijn 67 jaar zijn) voordat degenen die tot de nieuwe AOW-leeftijd doorwerken hun hele pensioen hebben opgebouwd onder de versoerde opbouw en daarmee op de beoogde pensioenambitie uitkomen. Alleen degenen die 25 jaar of jonger zijn op het moment van de overstap, hebben namelijk hun hele werkzame leven met de versoerde opbouw te maken. De cohorten die in 2015 ouder zijn dan 25 jaar, kennen een hoger pensioenresultaat op de nieuwe AOW-leeftijd. Dat komt doordat een deel van hun pensioenrechten opgebouwd zijn onder het oude systeem met richtleeftijd 65. Cohorten die in 2015 50 jaar of iets ouder zijn, kunnen op de nieuwe AOW-leeftijd zelfs een pensioenambitie bereiken die ruim 10 procent boven het beoogde ambitieniveau ligt. Voor deze cohorten ligt de nieuwe AOW-leeftijd al op 67 jaar, maar deze cohorten hebben nog een groot deel van hun pensioen opgebouwd met hogere opbouwpercentages. Sectie 5 beschrijft hoe deze extra opbouw kan worden ingezet om de overgangsproblematiek naar degressieve pensioenopbouw op te lossen.

Gevolgen voor intragenerationele solidariteit

Hoe hoger het inkomen, hoe meer mensen profiteren van het feit dat het versoeren van de pensioenambitie in het kapitaalge-

17 Volgens het CPB wordt het al dan niet doorwerken vooral bepaald door de normleeftijd en de leeftijd waarop de ontslagbescherming eindigt. We veronderstellen dat deze leeftijden meestijden met de AOW-leeftijd.

dekte systeem achterloopt bij dat in de omslaggefinancierde AOW. De AOW is immers vooral van belang voor laaggeschoolde werknemers met relatief lage inkomens, terwijl de aanvullende pensioenen met name voor beter geschoolde werknemers met hogere inkomens belangrijk zijn, zie Figuur 5. Het verschil tussen de blauwe lijn en de 100 procent lijn in Figuur 5 geeft voor elk cohort aan hoe groot het koopkrachtverschil is tijdens het pensioen voor enerzijds iemand die een hoog inkomen verdient en voor wie de AOW nauwelijks van belang is en anderzijds degene met een minimumloon die geen aanvullend pensioen opbouwt.

Door de inherente vertraging van de verhoging van de pensioenleeftijd in het kapitaalgedekte systeem worden hooggeschoolden lange tijd ontzien. En dat terwijl deze groepen een relatief hoge levensverwachting kennen waardoor juist voor hen een hogere pensioenleeftijd voor de hand ligt. Bovendien dreigen vooral bij geschoolde arbeid knelpunten op de arbeidsmarkt te ontstaan als de vergrijzing toeslaat. Ook dat is een argument om juist voor deze groepen de pensioenambitie te verlagen door de spilleeftijd te verhogen.

5. Combineer hogere AOW-leeftijd met degressieve opbouw

De vergelijking van Figuur 4 met Figuur 5 geeft aan dat een hogere AOW-leeftijd een uitgelezen kans biedt om de overstap naar degressieve pensioenopbouw te maken. Het transitieprobleem bij de overstap op het degressieve stelsel is de oplossing voor de vertraagde versoering van de kapitaalgedekte pensioenen als de AOW-leeftijd stijgt; de overstap naar degressieve opbouw in de tweede pijler voorkomt als het ware dat oudere generaties hun pensioenambitie overschieten door de verhoging van de AOW-leeftijd. Het afschrijven van de impliciete verplichtingen aan de transitiegeneraties bij de overstap op degressieve opbouw biedt de mogelijkheid om met de versoering van het kapitaalgedekte systeem in de pas te lopen met het versoeren van de AOW. Oudere generaties bouwen in de laatste jaren van hun arbeidzame leven minder op dan onder doorsneeopbouw. Op deze manier wordt de overgang naar de nieuwe pensioenleeftijd in de aanvullende pensioenen niet langer vertraagd door de grote voorraad oude rechten die deze generaties nog onder de oude spilleeftijd hebben opgebouwd. Ook worden op die manier de inkomenseffecten van een hogere AOW-leeftijd gelijkmatiger gespreid over de verschillende inkomensgroepen.

Opbrengst versoering valt eerder vrij in kapitaaldekking

De ruimte om de transitieproblematiek van degressieve opbouw op te lossen bij het versoeren van aanvullende pensioenen in lijn met de hogere AOW-leeftijd vloeit voort uit het verschil in financiering tussen de omslaggefinancierde eerste pijler en de kapitaalgedekte tweede pijler. Net zoals de kosten van pensioenen onder kapitaaldekking eerder worden genomen dan onder omslag, zo wordt onder kapitaaldekking ook eerder van kosten-

besparingen geprofiteerd bij een versobering van de pensioenregeling. Deze kostenbesparingen kunnen worden benut om de impliciete schuld onder het doorsneesysteem af te lossen. Deze schuld hangt samen met een financiering die achterloopt bij een gelijkmatige opbouw van rechten gedurende het leven. Box 4 laat zien dat een macro-economische berekening aangeeft dat de transitiekosten van de overstap op degressieve opbouw ongeveer overeenkomen met het kapitaal dat vrijvalt als de pensioenleeftijd in één keer met twee jaar wordt verhoogd.

Pensioenkosten worden structureel gematigd door elimineren omslag

Als er voor wordt gekozen om de pensioenleeftijd in de tweede pijler gelijk op te laten lopen met de AOW-leeftijd, worden de premiekosten van de tweede pijler via twee kanalen gematigd (zie Figuur 7). In de eerste plaats kan de toekomstige pensioenopbouw per jaar dalen: het pensioendoel mag nu immers later worden bereikt. Dit resulteert in een structureel lagere kostendekkende premie. Bij een twee jaar hogere pensioenleeftijd betreft dit een premiedaling van zo'n 15 procent.¹⁸

In de tweede plaats kan de in het verleden te veel opgebouwde pensioenrechten worden benut om de omslagfinanciering als gevolg van de doorsneesystematiek grotendeels te elimineren. Het eenmalig elimineren van de omslagfinanciering resulteert in een structureel lagere kostendekkende premie vanwege de hogere vermogensopbrengsten (zie paragraaf 3.4). Onder de veronder-

18 Dit is het gevolg van drie effecten: een lager opbouwpercentage (als gevolg van een langere opbouwperiode), het langer renderen van de premies, en een kortere uitkeringsperiode. Deze premiedaling is berekend ten opzichte van het premiepad bij ongewijzigd beleid. Met ongewijzigd beleid zou de pensioenpremie stijgen over de tijd vanwege een stijgende levensverwachting. Ook dalende rendementsverwachtingen zouden de premie kunnen doen stijgen.

stellingen van onze numerieke illustratie gaat dit om een structurele premiedaling van zo'n 13 procent.¹⁹ De twee effecten samen resulteren dus in een structurele daling van de pensioenpremie van zo'n 25 procent bij een verhoging van de pensioenleeftijd met twee jaar.²⁰

Box 4. Macro-economische berekening vrijval kapitaal

De kosten van de overgangsproblematiek verbonden aan de overstap van doorsneeopbouw naar degressieve opbouw zouden volgens berekeningen van PGGM (zie Boeijen e.a. (2006)) in de orde van 16 procentpunt van de opgebouwde pensioenrechten liggen (bij een discontovoet van 2,9 procent). Stel nu dat de AOW-leeftijd in één stap met twee jaar zou stijgen en dat de nieuwe aanvullende pensioenopbouw op hetzelfde moment zou worden versoberd: de spilleeftijd stijgt met twee jaar en de opbouwpercentages worden aangepast aan de langere opbouwperiode. In dat geval zouden mensen die twee jaar later met pensioen gaan nu de AOW-leeftijd twee jaar hoger is, de aanvullende pensioenuitkeringen die horen bij pensioenrechten die reeds waren opgebouwd op het moment dat de AOW-leeftijd werd verhoogd, met zo'n 16

- 19 Deze premiedaling is erg gevoelig voor de veronderstelde discontovoet. Deze schatting is mogelijk aan de hoge kant omdat we geen rekening houden met salariscroei tijdens het werkzame leven. Anderzijds houden we geen rekening met een extra dempend effect op de premie vanwege een mogelijk hogere risicopremie als gevolg van meer mogelijkheden om risico te nemen onder een degressief opbouwstelsel (zie paragraaf 3.4).
- 20 Deze premiedaling resulteert ook in budgettaire winst voor de overheid. Het gaat hier zowel om een lagere werkgeverspremie bij de ambtenarenpensioenen als om de kosten van fiscale facilitering van aanvullende pensioenen.

procent zien stijgen in verband met actuariële verrekening.²¹ Dit komt precies overeen met de kosten van de transitie naar degressieve opbouw. Ouderen die door de overstap naar degressieve pensioenopbouw niet meer hun oorspronkelijke pensioenambitie op de beoogde pensioenleeftijd kunnen halen, kunnen door twee jaar langer door te werken deze ambitie nog wel halen. Zo zorgt de transitie naar degressieve opbouw voor een gelijkmatige stijging van de uittreedleeftijd over verschillende inkomensgroepen als gevolg van een hogere AOW-leeftijd.

Bij een geleidelijke verhoging van de AOW-leeftijd met twee jaar en een onmiddellijke versoering van de pensioenopbouw gericht op een twee jaar hogere pensioenleeftijd zouden de aanvullende pensioenuitkeringen bij het verhogen van de pensioenleeftijd in lijn met de hogere AOW-leeftijd onvoldoende stijgen om de transitiekosten van de overstap naar degressieve opbouw te kunnen compenseren. De reden is dat ook de lagere pensioenopbouw van nieuwe rechten bijdraagt aan de versoering van de aanvullende pensioenrechten op het moment dat de nieuwe AOW-leeftijd ingaat. Bij een ambitieuzere verhoging van de AOW-leeftijd, bijvoorbeeld door de AOW-leeftijd te koppelen aan de levensverwachting, komen er daarentegen meer middelen vrij om de transitiekosten naar degressieve opbouw te betalen. In feite

21 Per jaar dat het pensioen wordt uitgesteld is de uitkering bij een discontovoet van 3% zo'n 1½% hoger vanwege latere uitbetaling (gemiddeld vindt de uitkering een ½ jaar later plaats als de pensioenleeftijd met een jaar stijgt), ruim 5% hoger vanwege een kortere periode waarover de uitkering wordt uitbetaald en ruim 1% hoger omdat langer premie wordt ingelegd onder degressieve opbouw. Bij doorsneeopbouw zou het laatste effect van de premie-inleg nog eens verdubbelen.

gebruikt men de eenmalige winst als gevolg van te hoge pensioenopbouw in het verleden in het kapitaalgedekte systeem (waarvoor men door de stijgende levensverwachting in feite te weinig betaald heeft) om de impliciete schuld in het aanvullende pensioensysteem af te lossen die het gevolg is van het omslagement van de doorsneepremie.

Verhogen van AOW-leeftijd en overstap naar degressieve opbouw

Figuur 8 geeft de effecten weer van het verhogen van de AOW-leeftijd²² en het tegelijkertijd overstappen op degressieve opbouw waarbij aanvullende pensioenrechten die in het verleden zijn opgebouwd onaangetast blijven. De cohorten die 53 jaar of ouder zijn in 2015, bereiken nu bijna precies een pensioenuitkering van 90 procent middelloon vanaf de relevante AOW-leeftijd. Voor deze cohorten slaagt de overstap naar degressieve opbouw dus goed in het weghalen van de extra pensioenopbouw die het gevolg is van de actuariële aanpassing van de oude pensioenrechten die nog onder het oude systeem zijn opgebouwd.

Dat ligt anders voor de jongere werknemers die in 2015 pensioen opbouwen. Met name degenen die in 2015 tussen 31 en 45 jaar oud zijn, lijden onder deze variant en gaan er tussen de 5 en 7 procentpunt op achteruit in de te bereiken pensioenuitkering op de AOW-leeftijd. Twee jaar langer doorwerken tot hun 67e is voor hen niet voldoende om dezelfde pensioenambitie te bereiken. Zij

22 Conform de veronderstellingen die ten grondslag liggen aan Figuur 5. De AOW-leeftijd stijgt tussen 2015 en 2026 met 2 maanden per jaar. Vanaf 2015 geldt degressieve opbouw in de aanvullende pensioenen. Tegelijkertijd wordt in 2015 de pensioenopbouw zodanig versoerd dat een 25-jarige met 42 jaar werken tot zijn 67ste hetzelfde pensioenniveau kan bereiken als eerder met 40 jaar werken tot zijn 65ste, te weten 90% middelloon.

zouden tussen de 2,5 en 3 jaar moeten doorwerken tot de leeftijd van 67,5 of 68 jaar om 90 procent van het middelloon te bereiken. Deze generaties hebben onder het doorsneestelsel weinig rechten met een spilleeftijd van 65 jaar opgebouwd, maar hebben wel veel last van de lagere opbouw onder het degressieve stelsel gedurende de rest van hun leven. De overgang naar degressieve opbouw werkt dus precies goed uit voor de generaties ouder dan 53, maar haalt te veel pensioenopbouw weg bij degenen tussen de 25 en de 53 jaar.

Compensatie

Een deel van de premiedaling kan tijdelijk worden ingezet ten behoeve van extra pensioenopbouw van de generaties die hun oorspronkelijke pensioenambitie anders niet zouden halen op de nieuwe AOW-leeftijd. Dat impliceert dat alleen die impliciete schuld wordt afgeschreven die er voor zorgt dat generaties op de nieuwe AOW-leeftijd boven hun pensioenambitie uitkomen (het verschil tussen de bovenste lijn in Figuur 8 en de horizontale 100 procent lijn, 100 procent van ambitieniveau van 90 procent middelloon). De rentebesparing op de afgeschreven impliciete schuld is ook kleiner waardoor de premiebesparing pas op een later tijdstip volledig geëffectueerd wordt. Het premiepad hangt af van het tijdstip waarop de extra pensioenopbouw voor de getroffen generaties plaatsvindt.

Figuur 7 geeft twee mogelijke premiepaden weer. In de eerste variant krijgen alle generaties die tijdens de transitie leven, een vast opslagpercentage op hun degressieve opbouw tijdens de rest van hun arbeidzame leven (dus tot zij de AOW-leeftijd bereiken). Dit opslagpercentage is cohort-specifiek en wordt zo bepaald dat ze precies de ambitie van 90 procent van het middelloon halen als ze doorwerken tot de nieuwe AOW-leeftijd. In deze vari-

ant blijft de extra premiedaling als gevolg van de overstap naar degressieve opbouw tussen 2015 en 2030 beperkt tot zo'n 20 procent. De reden hiervoor is dat de cohorten samen meer dan 90 procent pensioenrechten opbouwen. Daarna zet de premiedaling door tot het lange-termijn niveau van in totaal ruim 25 procent. Een alternatieve compensatie versnelt de premiedaling door een cohort-specifieke opslag alleen te verlenen tot een cohort de leeftijd van 53 jaar heeft bereikt.²³ Deze jaarlijkse opslag moet hoger zijn dan onder de hiervoor beschreven compensatievariant, omdat de opslag minder lang wordt verstrekt. Daarom kan de premie in 2015 niet extra dalen ten opzichte van de doorsneeopbouwvariant en valt deze korte tijd zelfs marginaal hoger uit (zie Figuur 7). Maar omdat de hogere compensatie minder lang wordt verstrekt, ligt het premieniveau vanaf 2025 al onder het premieniveau bij compensatie over het gehele resterende arbeidzame leven. De lange-termijn premiedaling van ruim 25 procent wordt nu ook eerder bereikt, namelijk in 2040.

²³ De cohorten die in 2015 53 jaar of ouder zijn ontvangen geen compensatie omdat deze cohorten goed in staat blijken om zonder compensatie een pensioenniveau van rond de 90% te bereiken op de voor hun geldende AOW-leeftijd te bereiken (zie figuur 8).

6. Langlevenrisico tot pensioendatum bij cohort

De pensioenen in de eerste en tweede pijler zijn door de jaren heen eigenlijk impliciet steeds generieuzer geworden, doordat de uitkeringsperiode met de stijging van de levensverwachting stilzwijgend werd verlengd. De commissie Goudswaard heeft voorgesteld deze stilzwijgende aanpassingen te stoppen. In de toekomst moet een stijgende levensverwachting volgens de commissie zodanig opgevangen worden in een aanpassing van de pensioenambitie dat een trendmatige stijging van de levensverwachting niet tot een steeds langere uitkeringsperiode en daarmee tot een rianter pensioen leidt. In feite wordt daarmee het risico van een stijgende levensverwachting tijdens het arbeidzame leven bij het betreffende cohort gelegd. Pas rondom de pensioendatum wordt het risico verzekerd, zodat onverwachte stijgingen in de levensverwachting na pensionering niet meer ten koste gaan van de hoogte van de uitkering.

We modelleren deze Goudswaard variant als volgt voor zowel de AOW als de aanvullende pensioenen. Bovenop de stijging van de AOW-leeftijd tussen 2015 en 2026 uit de in de vorige paragraaf besproken variant, wordt vanaf 2027 de AOW-leeftijd gekoppeld aan de levensverwachting, gemodelleerd als een verdere stijging van 1 maand per jaar na 2027. Vanaf 2015 bouwt men pensioen op in het nieuwe opbouwstelsel. De opbouwpercentages zijn zo bepaald dat ieder cohort precies hetzelfde pensioenniveau kan bereiken vanaf de voor dat cohort geldende AOW-leeftijd, uitgaande van participatie van 25 jaar tot de voor het cohort

geldende AOW-leeftijd.²⁴ Dit niveau is gelijk aan het pensioen dat nu nog vanaf 65 jaar geldt (dwz 90 procent van het middelloon), uitgaande van participatie tussen 25 en 65 jaar.

Doorsneeopbouw versus degressieve opbouw

Figuur 9 laat zien dat als de doorsneesystematiek wordt gehandhaafd het pensioenresultaat op de nieuwe AOW-leeftijd nog hoger uitkomt dan in de variant uit de vorige paragraaf voor de cohorten die in 2015 ouder zijn dan 25 jaar (vergelijk de bovenste lijnen in Figuur 8 en Figuur 9). Niet alleen de cohorten die in 2015 tussen de 50 en de 55 jaar zijn, maar ook de cohorten die dan tussen de 40 en de 50 jaar zijn bereiken een uitkering van meer dan 100 procent van het middelloon als ze doorwerken tot de nieuwe AOW-leeftijd. De reden is dat de AOW-leeftijd voor degenen die in 2015 tussen de 40 en de 50 jaar zijn, hoger ligt dan in paragraaf 5 omdat nu de AOW-leeftijd na 2027 blijft stijgen en dan boven de 67 uitkomt.²⁵ De rechten die onder het oude systeem met een richtleeftijd van 65 zijn opgebouwd, zijn op die hogere AOW-leeftijd nog meer waard door een grotere actuariële correctie.

Als tegelijkertijd een overstap wordt gemaakt naar degressieve opbouw, bereiken de generaties die in 2015 jonger dan 53 jaar zijn

24 De generaties die in 2015 ouder dan 25 jaar zijn participeren echter niet hun hele arbeidzame leven in het nieuwe systeem. Tussen het 25ste en hun leeftijd in 2015 hebben ze immers pensioen opgebouwd onder een pensioensysteem waarin het langlevensrisico ook tijdens het arbeidzame leven was afgedekt. Dat is precies de reden waarom lagere opbouw in de rest van het arbeidzame volstaat om de nieuwe pensioenambitie te bereiken die past bij de hogere AOW-leeftijd.

25 Ook de cohorten die in 2015 tussen de 53 en 65 jaar oud zijn behalen een iets hoger pensioenresultaat dan in paragraaf 5 omdat na 2015 hun resterende nieuwe pensioenopbouw gebaseerd is op een richtleeftijd die onder de 67 ligt (in paragraaf 5 is de pensioenopbouw na 2015 voor alle generaties gebaseerd op een spilleeftijd van 67 jaar).

toch de pensioenambitie van 90 procent middelloon nog niet op de nieuwe, hogere AOW-leeftijd.²⁶ Wel wordt ten opzichte van het pensioengat in paragraaf 5, het pensioengat op de AOW-leeftijd ongeveer gehalveerd voor de meest getroffen generaties (die in 2015 tussen de 31 en de 45 jaar zijn). Deze generaties zouden dus maar maximaal een half jaar langer hoeven door te werken in plaats van maximaal bijna een heel jaar, zoals we in paragraaf 5 schetsten. Een alternatief is dat ze gecompenseerd worden uit de premiedaling.

Premie en compensatie

Ook in deze variant geldt dat er een significante premiedaling optreedt, die ingezet kan worden om de cohorten tussen 25 en 53 jaar te compenseren. Verreweg het grootste deel van de premiedaling die het gevolg is van de overstap naar degressieve opbouw, kan worden behouden omdat de benodigde compensatie ongeveer gehalveerd is vergeleken met paragraaf 5. De premieverhogende effecten van snellere compensatie zijn ook gehalveerd vergeleken met de vergelijkbare compensatiewijze in paragraaf 5 (vergelijk Figuur 10 met Figuur 7).

Constante premie

De koppeling van de AOW-leeftijd aan de levensverwachting kan zo worden vorm gegeven dat de premie (als percentage van het inkomen) stabiliseert. De AOW-leeftijd stijgt dan minder sterk dan de levensverwachting. De exacte vormgeving is afhankelijk van de leeftijd waarop de daling in mortaliteit precies plaatsvindt. Bij

²⁶ Een manier om deze generaties te beschermen is om de degressieve opbouwpercentages niet te baseren op de cohortspecifieke levensverwachting, maar deze opbouwpercentages over de tijd voor alle cohorten stapsgewijs te verlagen. Jongere cohorten zouden dan in het begin van hun carrière pensioen opbouwen onder een lagere richtleeftijd en met hogere opbouwpercentages.

een stijging van de levensverwachting met één maand per jaar als gevolg van een daling van de mortaliteit op hoge leeftijd blijft de premie in verhouding tot de premiebasis nagenoeg constant wanneer de AOW-leeftijd stijgt met ongeveer een halve maand per jaar. Dit veronderstelt wel dat iedereen doorwerkt tot de nieuwe AOW-leeftijd en dat er geen investeringen nodig zijn om mensen langer te laten doorwerken. Als niet aan deze veronderstellingen is voldaan, moet de AOW-leeftijd sterker stijgen.

Waarom volstaat bij een stijging van de levensverwachting met één jaar een verhoging van de pensioen leeftijd van slechts een half jaar om een premie constant te houden? De twee redenen zijn het extra pensioen dat wordt opgebouwd tijdens de jaren extra werk en de tijds waarde van geld. Wat betreft de eerste reden is het zo dat men gemiddeld 35 tot 40 jaar werkt om een pensioenuitkering gedurende gemiddeld ca. 20 jaar op te bouwen. Als de levensverwachting met één jaar stijgt, ligt het op basis van bovenstaande verhouding tussen werk en pensioen voor de hand dat men ongeveer tweederde hiervan langer werkt, en een derde langer van het pensioen geniet. Deze berekening op grond van een constante verhouding tussen het werkzame en gepensioneerde leven veronderstelt echter dat de reële disconteringsvoet nul is. Met een positieve disconteringsvoet is een extra uitkeringsjaar aan het einde van het leven relatief goedkoop, omdat relatief lang van beleggingsopbrengsten kan worden geprofiteerd. Dit vermindert de noodzaak om langer door te werken. Het tweede effect is wel sterk afhankelijk van de leeftijden waarop de daling in mortaliteit precies plaatsvindt. Hoe hoger deze leeftijden zijn, hoe minder lang er hoeft te worden doorgewerkt. Ons model veronderstelt dat de daling van de mortaliteit geheel op hoge leeftijd plaatsvindt (omdat iedereen op dezelfde datum overlijdt en de extra levensjaren er dus bijko-

men op hoge leeftijd) en overschat daarmee het tweede effect. Een meer gedetailleerde analyse van deze problematiek valt buiten het bestek van dit paper.

7. Discussie

Aantasten van verkregen rechten

Tegenstanders van het voorstel om over te stappen naar degressieve opbouw zouden kunnen beargumenteren dat het pensioenstelsel op die manier met terugwerkende kracht wordt aanpast. Oudere cohorten hadden gerekend op overdrachten van jongeren en daarmee op meer pensioenopbouw in de toekomst. De verwachtingen van oudere werknemers worden dus beschaamd. In feite worden impliciete, niet afdwingbare rechten aangetast met alle nadelige gevolgen voor het vertrouwen in het pensioensysteem. Daarbij komt dat de generaties die nu rond de 50 zijn, al relatief hard getroffen zijn door de kredietcrisis. Bij hen komt de waarschijnlijke beperking van de indexatie in de komende jaren in absolute zin immers het hardst aan, omdat ze al veel vermogen hadden opgebouwd (zie ook Bonenkamp e.a., 2009). Dit komt mede doordat intergenerationele risicodeling in de praktijk aanzienlijk beperkt wordt via de verplichte hersteltermijnen van 5 en 15 jaar voor pensioenfondsen (zie ook Blommenstein en Van Ewijk, 2010).

Tegen deze redenering kunnen een aantal argumenten worden ingebracht.

Oudere generaties profiteerden van impliciete degressieve opbouw

In de eerste plaats hebben oudere werknemers hun pensioen nog grotendeels opgebouwd onder eindloonsystemen. Daarmee hebben ze geprofiteerd van de impliciete degressieve opbouw onder deze systemen (zie paragraaf 2). De waarde van de rechten die zij hebben opgebouwd, liggen door de sterke stijging van hun lonen in het begin van hun arbeidzame leven waarschijn-

lijk niet ver af van de premies die zij hebben ingelegd. Verder hebben juist deze generaties en met name inkomensgroepen met veel aanvullende pensioenen geprofiteerd van de sterke stijging van de aandelenprijzen en huizenprijzen sinds het eind van de jaren tachtig – ook door allerlei extra pensioenrechten die er in de jaren negentig bij zijn gekomen. Zij hebben voor het magere decennium dus een uitstekend decennium meegemaakt. Het is ook de vraag waarom oudere actieven moeten worden beschermd tegen het uitblijven van indexatie als gevolg van minder goede beleggingsresultaten en gepensioneerden niet.

Hogere AOW-leeftijd en stijgende levensverwachting

In de tweede plaats is aanpassing van de impliciete verwachtingen omtrent de overdrachten van jongeren niet veel anders dan bij de AOW. Ook daar wordt in feite de toekomstige opbouw (in termen van jaarlijkse pensioenuitkering) van cohorten met terugwerkende kracht verlaagd. In juridisch opzicht worden geen expliciete verplichtingen aangetast, maar worden verwachtingen over overdrachten van jongeren naar ouderen niet ingelost. Er zijn goede argumenten te geven voor deze aantasting van impliciete verwachtingen vanwege gewijzigde omstandigheden. Zo is daar de sterk gestegen levensverwachting waardoor de toegezegde uitkering naar verwachting gedurende meer jaren uitbetaald gaat worden (zie Figuur 11). In het licht van een sterker stijgende levensverwachting wordt dus een bijdrage gevraagd van de generaties die daar het sterkst van profiteren. In feite wordt het door de FNV en Goudswaard bepleite systeem van een vast aantal pensioenjaren eerder ingevoerd.

De leeftijdscohorten die door de overstap naar degressieve pensioenopbouw het zwaarst getroffen worden, zijn op het moment van de transitie rond de 40 jaar oud. Deze generaties

zullen echter ook waarschijnlijk maximaal profiteren van de sterk stijgende levensverwachting. Door de overstap naar degressieve opbouw zullen ze langer door moeten werken. Toch profiteren ze net zo lang van hun pensioen als eerder aangenomen – net zoals dat geldt voor jongere generaties die vanaf het begin van hun arbeidsloopbaan het langlevensrisico zelf dragen tot ze met pensioen gaan. Door de overstap naar degressieve opbouw worden de kosten die voortkomen uit de onverwacht sterke stijging van de levensverwachting, niet doorgeschoven naar de volgende generatie en wordt deze potentiële *windfall gain* voor de huidige deelnemers in feite weer rechtgetrokken.

Investing in intergenerationele solidariteit

Op de derde plaats is het voor deze oudere werknemers van groot belang dat de jongeren in de toekomst betrokken blijven bij het pensioenstelsel zodat intergenerationele risicodeling in stand blijft. Er kan van deze oudere generaties daarom ook een offer worden gevraagd – zeker in het licht van hun in de afgelopen decennium sterk gestegen levensverwachting en de daarmee impliciete opwaardering van hun pensioen. Het kan niet van jongeren worden gevraagd deze schok geheel op te vangen. Van alle generaties wordt een bijdrage gevraagd.²⁷ De bijdrage van ouderen kan ook worden gezien als een investering in de houdbaarheid van intergenerationele solidariteit.

27 Daarbij passen ook bijdragen van de huidige gepensioneerden door snellere fiscalisering en hogere eigen bijdragen voor ouderenzorg door scheiding tussen privaat gefinancierde kosten van wonen en welzijn enerzijds en AWBZ- gefinancierde zorg anderzijds. Dit alles is consistent met eerdere SER adviezen.

8. Gevoeligheidsanalyse

Discontovoet

Onze resultaten zijn erg gevoelig voor de discontovoet. Daarom hebben we een beperkte gevoeligheidsanalyse uitgevoerd op deze parameter. Wij hebben in lijn met Boeijen e.a. (2007) een discontovoet van 3 procent gehanteerd. Bonenkamp (2007) hanteert echter een discontovoet van slechts 1,3 procent en komt daardoor uit op een veel lager omslagelement als gevolg van de doorsneesystematiek.

Uitgaande van een discontovoet van 1,3 procent in plaats van 3 procent vinden we in de eerste variant dat de meeste cohorten na de overgang op het degressieve stelsel in staat zijn om 90 procent middelloon te bereiken op de voor hun geldende AOW-leeftijd. De cohorten die dat niet halen (van 26 tot 40), komen maximaal 1 procent opbouw tekort, vergelijk Figuur 12 met Figuur 8. Hier staat tegenover dat de premiedaling door de overstap op degressieve opbouw (zonder compensatie) slechts op 3 procent uitkomt (t.o.v. de premie in een doorsneestelsel met richtleeftijd 67). Wel kan de premie nog wat verder dalen als we de hoge pensioenresultaten voor de generaties die in 2015 ouder dan 40 jaar zijn, afomen door lagere opbouwpercentages te hanteren voor deze cohorten.

Over de juiste waarde van de discontovoet valt te discussiëren. Zo zou de discontovoet voor jongeren wellicht hoger liggen dan voor ouderen, omdat jongeren met meer onzekerheden worden geconfronteerd. Zo is een groter deel van hun pensioenopbouw gevoelig voor inflatierisico's.

Intragenerationele heterogeniteit

We hebben een uniforme loopbaan verondersteld voor iedereen. Binnen generaties bestaat echter veel heterogeniteit in loop-

baanpatronen. Dit maakt het minder goed mogelijk iedereen op individueel niveau precies te compenseren. Zo gaan individuen die in 2015 50 jaar zijn en pas op deze leeftijd aanvullend pensioen gaan opbouwen, er door onze voorstellen op achteruit. Het is wel de vraag of het is uit te leggen dat deze individuen onder het oude systeem in aanmerking kwamen voor forse overdrachten van jongere generaties waarvoor ze zelf nooit hadden betaald.

Carrièrepatronen

De berekeningen houden geen rekening met carrièrepatronen. Deze patronen hebben twee effecten. In de eerste plaats verschuift door de overstap op degressieve opbouw het zwaartepunt van pensioenopbouw naar een eerder punt in de carrière wanneer men nog een relatief laag salaris verdient en weinig promoties heeft meegemaakt. Bij een constant opbouwpercentage betekent dit dat de uiteindelijke pensioenopbouw lager uitvalt. Dit is uiteraard niet de bedoeling. Een hoger opbouwpercentage moet dit effect dan ook compenseren.

Een tweede effect is dat het verschil tussen doorsneeopbouw en degressieve opbouw kleiner wordt, omdat de gemiddelde *duration* van de ingelegde premies vermindert als een groter deel van de premies wordt ingelegd in de tweede helft van het arbeidzame leven. In dat geval zal het opbouwpercentage onder degressieve opbouw omhoog moeten om de pensioenambitie te behouden. De kostenbesparing van de overstap op degressieve opbouw wordt zo beperkt. In feite komt een sterkere stijging van het loon gedurende het arbeidzame leven overeen met het effect van een lagere discontovoet. Zoals hierboven is aangegeven, verlaagt een lagere discontovoet de tijdswaarde van uitstel en vermindert daarmee het verschil tussen de actuariële waarde van doorsneeopbouw van ouderen en jongeren.

9. Conclusies

We pleiten voor een overstap van doorsneeopbouw naar degressieve opbouw. Hiermee vangen we twee vliegen in één klap. In de eerste plaats creëren we een aanvullend pensioenstelsel dat houdbaarder is het licht van een aantal te voorziene ontwikkelingen: een arbeidsmarkt met een grotere diversiteit aan loopbaanpatronen, een heterogeen deelnemerbestand met een grotere behoefte aan maatwerk, en de vergrijzing. Bovendien vermindert degressieve opbouw de kosten van aanvullende pensioenen door het elimineren van het omslagement. In de tweede plaats zorgen we er voor dat de versobering van de pensioenambitie van de hogere inkomens niet achterloopt bij dat van lagere inkomens als de AOW-leeftijd stijgt in lijn met de recent sterk gestegen levensverwachting.

Twee overgangsproblemen vallen tegen elkaar weg

Er is een dieperliggende reden dat de twee overgangsproblemen tegen elkaar wegvallen. De oudere generaties hebben hun pensioen in feite opgebouwd onder een degressief stelsel, vanwege de sterk stijgende levensverwachting waartegen het huidige pensioenstelsel hen verzekert. De pensioenrechten die deze generaties in het begin van hun arbeidzame leven hebben opgebouwd, zijn door de onverwachte sterke stijging van de levensverwachting in waarde gestegen (zie Figuur 11). Ze komen daardoor redelijk overeen met de premies die door (en voor) hen zijn ingelegd. Figuur 9 laat dat in feite zien; de stijging van de AOW-leeftijd achter dit plaatje reflecteert immers de stijgende levensverwachting.

Bevorderen arbeidsaanbod

Daarnaast kleven er macro-economische voordelen aan ons voorstel in het licht van de noodzaak de kwaliteit en de kwantiteit van het arbeidsaanbod te verhogen vanwege de vergrijzing. In de eerste plaats stijgt de pensioenleeftijd van hooggeschoolden sneller, omdat de versoering van hun pensioenambitie niet langer achterloopt bij dat van de AOW. In de tweede plaats daalt de pensioenpremie waardoor er meer loonruimte beschikbaar komt om te investeren in de inzetbaarheid en de mobiliteit van de beroepsbevolking en een beter functionerende arbeidsmarkt voor ouderen. In de derde plaats elimineren we het omslagelement uit het aanvullende pensioenstelsel en daarmee een belastingelement in de pensioenpremies. Deze lagere marginale wig komt het functioneren van de arbeidsmarkt ten goede. Ten slotte dragen onze voorstellen bij aan het aanpakken van een duale arbeidsmarkt waarin met name oudere werknemers met gouden ketenen vastzitten aan hun werkgever.

Ontzien jongere generaties

Onze voorstellen ontzien verder jongere generaties die door de vergrijzing en de stijgende zorgkosten toch al met zware lasten worden geconfronteerd. De kosten van de stijgende levensverwachting van oudere cohorten worden voor een groter deel gedragen door de generaties die van de hogere levensverwachting profiteren. De loonruimte voor jongere generaties stijgt, omdat oudere generaties grotere vermogens in de pensioenfondsen achterlaten zodat de pensioenpremie wordt gematigd.

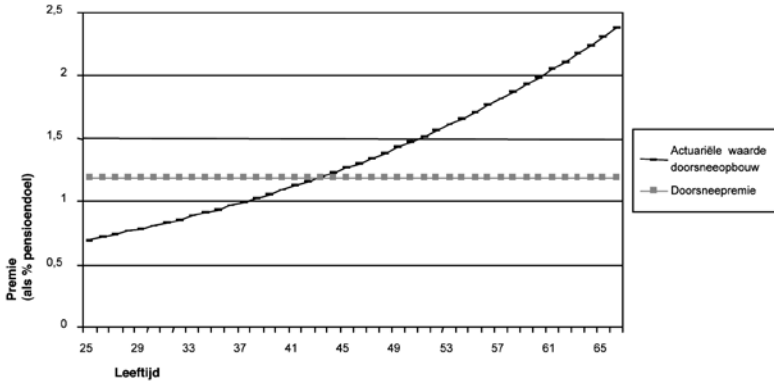
Taak overheid

De overheid heeft een taak om degressieve opbouw in combinatie met doorsneepremie mogelijk te maken. Concreet betekent dit

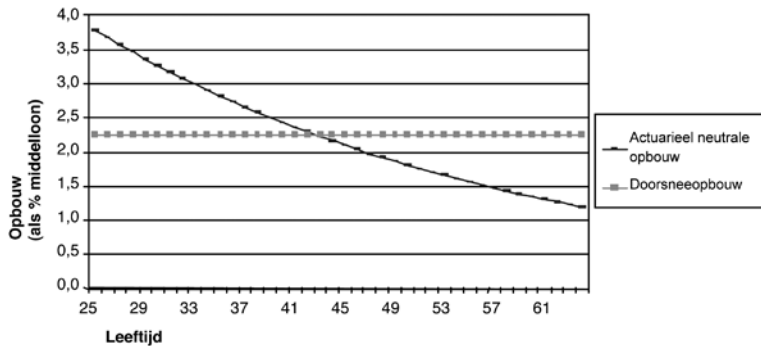
dat er duidelijkheid moet komen over de juridische mogelijkheden om degressieve opbouw te hanteren. Waar mogelijk en nodig, zouden deze mogelijkheden aangepast moeten worden. Daarnaast dient het Witteveenkader zo aangepast te worden dat via fiscaal gefacilieerde degressieve opbouw een pensioenniveau kan worden bereikt dat vergelijkbaar is met de ambitie onder doorsneeopbouw. Tot slot dient de overheid de sociale partners te stimuleren om op deze systematiek over te stappen gelijktijdig met de verhoging van de AOW-leeftijd en de voorgenomen revisie van de pensioenregelingen in de tweede pijler.

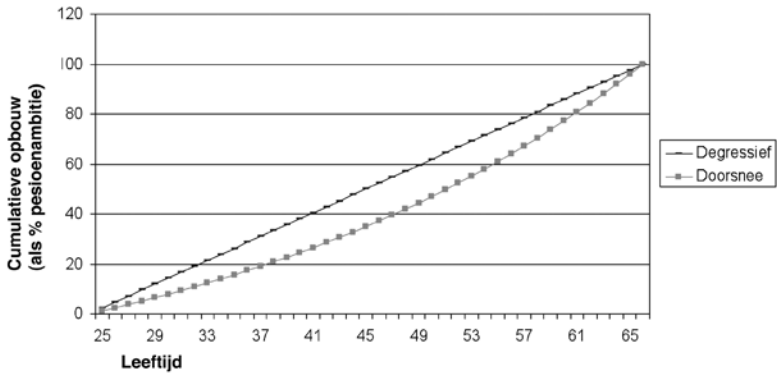
Figuren

Figuur 1. Doorsneepremie en actuariële waarde doorsneeopbouw.
Bron: Eigen berekeningen

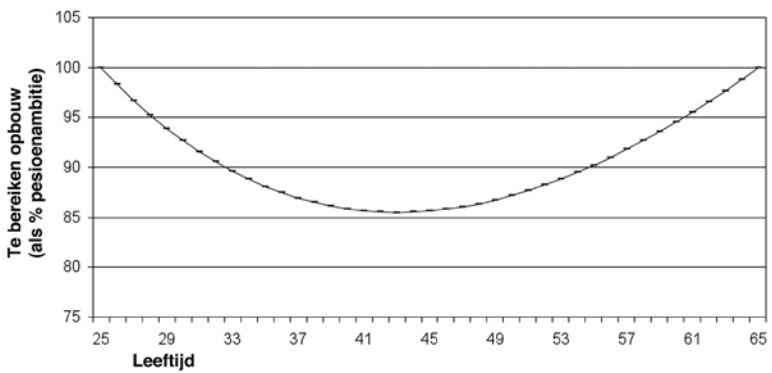

Figuur 2. Opbouw onder doorsneeopbouw en actuariel neutrale opbouw.
Bron: Eigen berekeningen

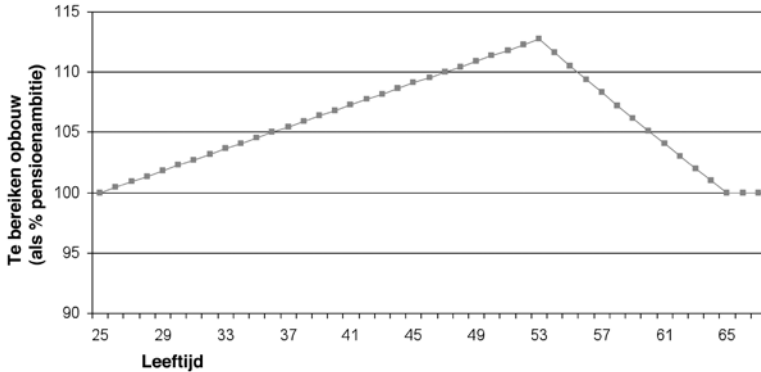
Figuur 3. Cumulatieve pensioenopbouw onder doorsneeopbouw en degressieve opbouw.

Bron: Eigen berekeningen

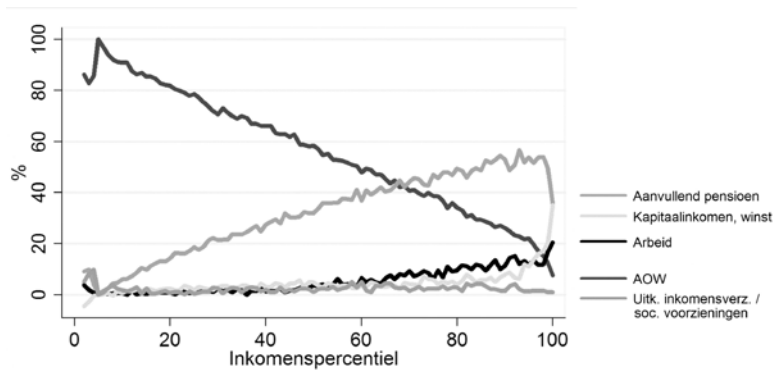

Figuur 4. Discontinuïteitrisico bij tussentijdse overstap van doorsneeopbouw naar actuariel neutrale opbouw

Bron: Eigen berekeningen

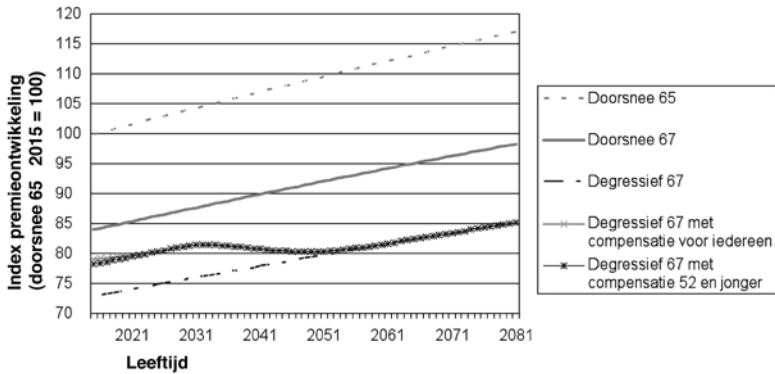

Figuur 5. Pensioenambitie tweede pijler op nieuwe AOW-leeftijd die in 12 jaar stijgt naar 67 met een tempo van twee maanden per jaar.
Bron: Eigen berekeningen

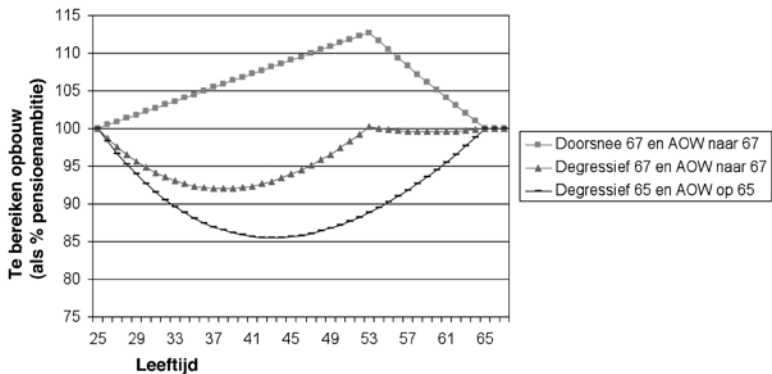
Figuur 6. Inkomensandelen van 65-plussers per inkomensdeciel in 2007.

Bron: Knoef, M., R. Alessie en A. Kalwij, *Changes in the income distribution of the Dutch elderly between 1989 and 2020: a dynamic micro-simulation*, maart 2010.

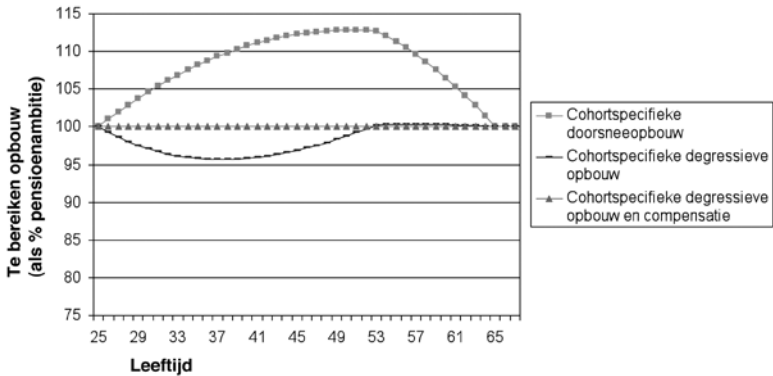
Figuur 7 Premiepercentage onder verschillende opbouwscenario's, onder de aanname dat de AOW-leeftijd vanaf 2015 met 2 maanden per jaar naar 67 stijgt terwijl de levensverwachting jaarlijks met 1 maand toeneemt.

Bron: Eigen berekeningen

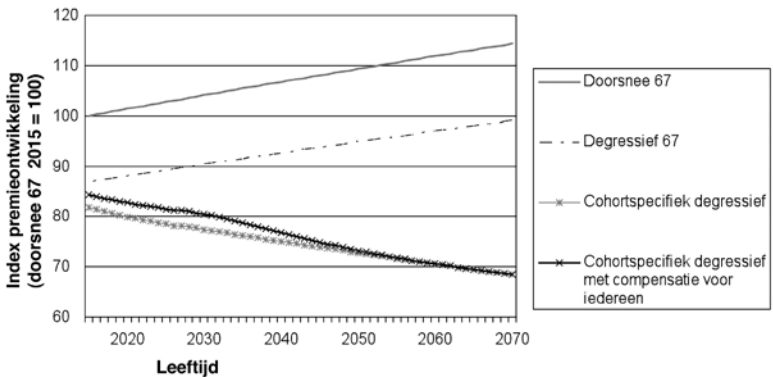
Figuur 8. Pensioenopbouw op AOW-leeftijd onder verschillende veronderstellingen voor opbouwstelsel en AOW-leeftijd.

Bron: Eigen berekeningen

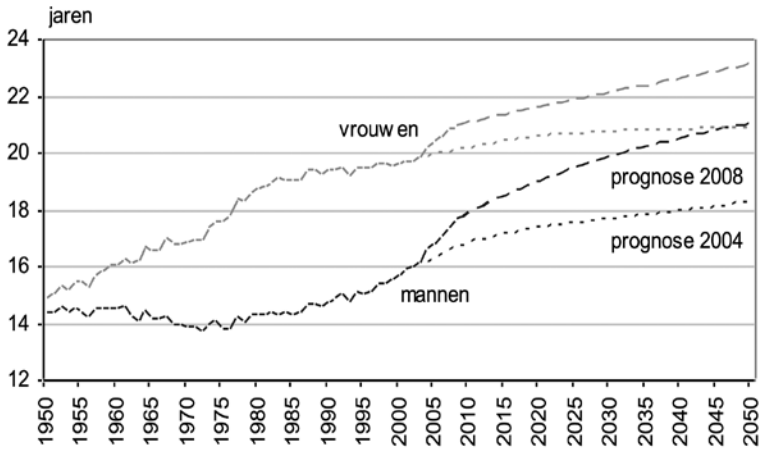
Figuur 9. Pensioenopbouw op nieuwe AOW-leeftijd bij koppeling van AOW-leeftijd aan levensverwachting.

Bron: Eigen berekeningen

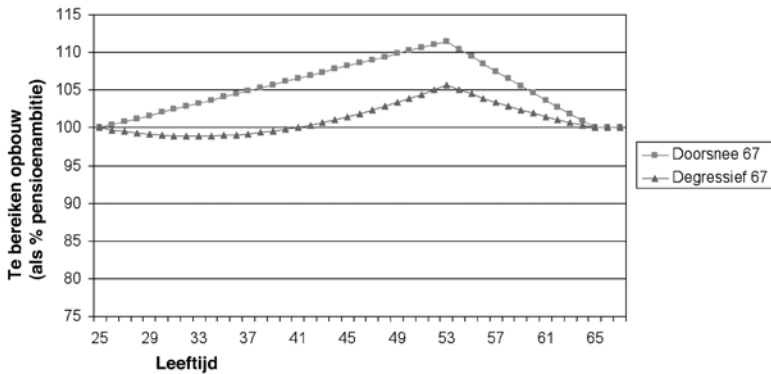
Figuur 10: Premieontwikkeling onder verschillende opbouwscenario's, onder de aanname dat de AOW-leeftijd vanaf 2015 met 2 maanden per jaar naar 67 stijgt, en vervolgens wordt gekoppeld aan de levensverwachting, die met 1 maand per jaar toeneemt.

Bron: Eigen berekeningen

Figuur 11. levensverwachting op 65 jaar.

Bron: Rapport commissie Goudswaard

Figuur 12. Pensioenopbouw op AOW-leeftijd bij lagere discontovoet.

Bron: Eigen berekeningen.

Referenties

- Boeijen e.a., 2006, Boeijen, T.A.H., C. Jansen, C.E. Kortleve en J.H. Tamerus, Leef-tijdsolidariteit in de doorsneepremie, in S.G. Van der Lecq en O.W. Steenbeek (red.), *Kosten en baten van collectieve pensioensystemen*, 2006
- Boeijen e.a., 2007, Boeijen, T.A.H., C. Jansen, C.E. Kortleve en J.H. Tamerus, Meer evenwicht tussen premie en pensioenopbouw, *Tijdschrift voor pensioen-vraagstukken*, juni 2007, afl. 3., blz 79-83.
- Bonenkamp, 2007, J. Bonenkamp, Measuring lifetime redistribution in Dutch occu-pational pensions, CPB discussion paper No. 81, juni 2007
- Bonenkamp e.a., 2009, J. Bonenkamp, C. van Ewijk, H. ter Rele en E. Westerhout, Herstel dekkingsgraad pensioenfondsen vergt grote inkomensoffers, in *ESB 94* (4556) 20 maart 2009
- Blommenstein en Van Ewijk, 2010, H.J. Blommenstein en C. van Ewijk, Integrale visie op pensioenstelsel nodig, in *ESB 95* (4583) 16 april 2010
- Commissie Frijns, 2010, Commissie Beleggingsbeleid en Risicobeheer, J.M.G. Frijns, J.A. Nijssen en L.J.R. Scholtens, *Pensioen: "Onzekere zekerheid"; Een analyse van het beleggingsbeleid en het risicobeheer van de Nederlandse pensioen-fondsen*, 19 januari 2010
- Commissie Goudswaard, 2010, Commissie Toekomstbestendigheid Aanvullende Pensioenregelingen, K.P. Goudswaard, R.M.W.J. Beetsma, Th. E. Nijman en P. Schnabel, *Een sterke tweede pijler; Naar een toekomstbestendig stelsel van aanvullende pensioenen*, 2010
- Euwals e.a., 2009, R. Euwals, R. de Mooij en D. van Vuuren, Rethinking retire-ment; From participation towards allocation, CPB Bijzondere publicatie No. 80, april 2009
- Jansweijer, R.M.A., 2003, Van opbouwjaren naar participaties; naar een nieuw pensioensysteem, in *Pensioenmagazine* oktober 2003, nummer 10
- Kabinet, 2010, Brief van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, J.P.H. Donner aan de Tweede Kamer van 7 april 2010 betreffende Toekomst aanvullend pensioenstelsel; kabinetsinzet
- Knoef, M., R. Alessie en A. Kalwij, *Changes in the income distribution of the Dutch elderly between 1989 and 2020: a dynamic micro-simulation*, maart 2010.

OVERZICHT UITGAVEN IN DE NEA PAPER SERIE

- 1 Een 10 voor governance (2007)
Lans Bovenberg en René Maatman
- 2 Blinde vlekken van de denkers en doeners in de pensioensector (2007)
Kees Koedijk, Alfred Slager en Harry van Dalen
- 3 Efficiëntie en continuïteit in pensioenen: het FTK nader bezien (2007)
Casper van Ewijk en Coen Teulings
- 4 Jongeren met pensioen: Intergenerationele solidariteit anno 21e eeuw (2007)
Mei Li Vos en Martin Pikaart
- 5 Marktwerking in de pensioensector? (2007)
Jan Boone en Eric van Damme
- 6 Modernisering van het uitvoeringsmodel voor pensioenregelingen en marktwerking (2007)
Arnoud Boot
- 7 Differentiatie naar jong en oud in collectieve pensioenen: een verkenning (2008)
Roderick Molenaar en Eduard Ponds
- 8 Maatwerk in Nederlandse pensioenproducten (2008)
Theo Nijman en Alwin Oerlemans
- 9 Je huis of je leven? Eigen betalingen voor woon- en welzijnsvoorzieningen voor ouderen en optimalisatie van de pensioenportfolio (2008)
Lou Spoor
- 10 Individuele pensioenoplossingen: doel, vormgeving en een illustratie (2008)
Zvi Bodie, Henriëtte Prast en Jan Snippe
- 11 Hoe kunnen we onze risico's efficiënt delen? Principes voor optimale sociale zekerheid en pensioenvoorziening (2008)
Coen Teulings
- 12 Fiduciair management: panacee voor pensioenfondsen? (2008)
Jan Bertus Molenkamp
- 13 Naar een solide en solidair stelsel (2008)
Peter Gortzak
- 14 Het Nederlandse pensioenstelsel: weerbaar en wendbaar (2008)
Gerard Verheij
- 15 Het managen van lange- en korte termijn risico's (2009)
Guus Boender, Sacha van Hoogdalem, Jitske van Londen
- 16 Naar een reëel kader voor pensioenfondsen (2009)
Casper van Ewijk, Pascal Janssen, Niels Kortleve, Ed Westerhout), met medewerking van Arie ten Cate
- 17 Kredietcrisis en Pensioenen: Modellen (2009)
Guus Boender
- 18 Kredietcrisis en pensioenen: structurele lessen en korte termijn beleid (2009)
Lans Bovenberg en Theo Nijman
- 19 Naar een flexibele pensioenregeling voor ZZP'ers (2009)
Frank de Jong
- 20 Ringfencing van pensioenvermogens (2009)
René Maatman en Sander Steneker

- 21 Inflation Risk and the Inflation Risk Premium (2009)
Geert Bekaert
- 22 TIPS for Holland (2009)
Zvi Bodie
- 23 Langer doorwerken en flexibel pensioen (2009)
Jolande Sap, Joop Schippers en Jan Nijssen
- 24 Zelfstandigen zonder pensioen (2009) Fieke van der Lecq en Alwin Oerlemans
- 25 “De API is een no-brainer” (2009)
Jacqueline Lommen
- 26 De pensioenagenda 2009–2010 (2009)
Benne van Popta
- 27 Consumenten aan het roer. Strategische toekomstvisies voor de Nederlandse pensioensector (2010)
Niels Kortleve en Alfred Slager
- 28 Het pensioen van de zzp’er fiscaal-juridisch bezien: wie is er aan zet? (2010)
Gerry J.B. Dietvorst
- 29 Normen voor de pensioen-aansprakenstatistiek (2010)
Elisabeth Eenkhoorn en Gerrit Zijlmans
- 30 Over de wenselijkheid van de uitgifte van geïndexeerde schuld door de Nederlandse overheid (2010)
Casper van Ewijk en Roel Beetsma
- 31 Van arbeidsverhouding naar verhouding tot de arbeid? De doorgroei van de zzp’er (2010)
Ad Nagelkerke, Willem Plessen en Ton Wilthagen
- 32 Leidt uitvoering door concurrerende zorgverzekeraars tot een doelmatige en financieel houdbare AWBZ? (2010)
Erik Schut en Wynand van de Ven
- 33 Herziening Financieel Toetsingskader (2010)
Frank de Jong en Antoon Pelsser
- 34 Decumulatie van pensioenrechten (2010)
Gerry Dietvorst, Carel Hooghiemstra, Theo Nijman & Alwin Oerlemans
- 35 Van toezegging naar ambitie – Een betaalbaar reëel pensioen dat eerlijk is over de risico’s en aanpasbaar voor exogene ontwikkelingen (2010)
Dick Boeijen, Niels Kortleve en Jan Tamerus
- 36 Now is the time. Overstap naar degressieve pensioenopbouw nu wenselijk en mogelijk (2010)
Lans Bovenberg en Bart Boon

Now is the time

Juist nu is een opportuun moment voor een overgang van doorsneeopbouw naar degressieve opbouw.

Lans Bovenberg (UvT) en Bart Boon (MinFin) stellen in dit paper dat verhoging van de AOW-leeftijd de mogelijkheid biedt om de overgangsproblematiek op te lossen. De overstap naar degressieve opbouw zorgt er dan bovendien voor dat de inkomenseffecten van een hogere AOW-leeftijd meer gelijkmatig worden gespreid over lagere en hogere inkomens. De overheid moet volgens de auteurs degressieve opbouw accommoderen door eventuele juridische en fiscale blokkades op te ruimen en sociale partners te stimuleren over te stappen.